

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ, БІЗНЕСУ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: «Особливості забезпечення економічної безпеки
держави в період війни»

Виконав: магістр II курсу, гр. УП-24-1м
спеціальності 051 «Економіка»
Гула Федір Володимирович

Керівник: д. політ. н., проф.
Філатов Борис Альбертович

Рецензент:

Дніпро – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет ЕКОНОМІКИ, БІЗНЕСУ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Освітній ступінь магістр

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувачка кафедри

А.Л. Бикова

“ ” 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Гули Федора Володимировича

1. Тема роботи: Особливості забезпечення економічної безпеки держави в період війни, затверджена наказом університету від «10» листопада 2025 р. № 948кс «Про затвердження тем кваліфікаційних робіт студентів 2 курсу освітнього ступеня «магістр» факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин».

Керівник роботи д. політ. н., проф. Філатов Борис Альбертович

2. Строк подання магістром роботи «15» січня 2026 р.

3. Вихідні дані до роботи: нормативно-правові документи, автореферати дисертацій, статті, монографії, підручники, навчальні посібники, матеріали періодичних видань, Інтернет-ресурси за темою дипломної роботи

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1) Теоретико-методологічні засади дослідження економічної безпеки держави; 2) Стан та особливості забезпечення економічної безпеки України в період війни 3) Напрями посилення економічної безпеки держави в умовах воєнного та післявоєнного відновлення.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): рисунок 2.1 Динаміка реального ВВП України; рисунок 2.2 Динаміка структури капітальних інвестицій в Україні за основними видами діяльності у 2010–2024 рр., % від ВВП; рисунок 2.3 Рисунок 2.3 Індекс споживчих цін, до відповідного місяця попереднього року у 2022–2025 рр., %; таблиця 2.1 Динаміка абсолютних показників стану ринку праці України (за методологією МОП), 2011-2024 рр., млн. осіб; таблиця 2.4 Країни-лідери за розміром міжнародних резервів за 2021-

2024рр.; таблиця 2.5 Офіційні міжнародні резерви України у 2025 р. (млн. дол. США); таблиця 3.1 Основні напрями розвитку Індустрії 4.0.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали, посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Дослідницький (розділ 1) Аналітичний (розділ 2) Проектний (розділ 3)	Філатов Б.А., д. політ. н., проф.		

7. Дата видачі завдання “11” листопада 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Затвердження теми кваліфікаційної роботи	11.11.2025	виконано
2	Підбір та систематизація науково-літературних джерел	12.11.2025 17.11.2025	виконано
3	Затвердження змісту та написання вступу до кваліфікаційної роботи магістра	18.11.2025 20.11.2025	виконано
4	Написання дослідницького розділу	21.11.2025 30.11.2025	виконано
5	Систематизація матеріалу для підготовки аналітичного розділу кваліфікаційної роботи	01.12.2025 03.12.2025	виконано
6	Підготовка аналітичного розділу роботи	04.12.2025 18.12.2025	виконано
7	Формування проєктних рішень	19.12.2025	виконано
8	Написання проєктного розділу роботи	20.12.2025 30.12.2025	виконано
9	Формування висновків дослідження	05.01.2026	виконано
10	Оформлення роботи відповідно до методичних рекомендацій	11.01.2026	виконано
11	Перевірка на плагіат	12.01.2026	виконано
12	Одержання відгуку наукового керівника	13.01.2026	виконано
13	Одержання рецензії на кваліфікаційну роботу	14.01.2026	виконано
14	Підготовка презентаційних матеріалів	15.01.2026	виконано
15	Подання кваліфікаційної роботи в екзаменаційну комісію	16.01.2026	виконано

Студент

(підпис)

Ф.В. Гула

Керівник роботи

(підпис)

Б.А. Філатов

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи магістра Гули Федора Володимировича
на тему: «Особливості забезпечення економічної безпеки держави в
період війни»

Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 97 сторінках, містить 8 таблиць, 19 рисунків. Список використаних джерел містить 86 найменувань.

Національна безпека України в розрізі сфер її забезпечення включає державну, політичну, соціальну, економічну, інформаційну, екологічну, науково-технологічну, військову та інші компоненти. Провідне місце в цій системі належить економічній безпеці, оскільки саме вона створює матеріальне підґрунтя для розвитку суспільства та добробуту населення. Для України визначальним національним інтересом у сфері економічної безпеки є формування конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки й забезпечення стійкого зростання рівня та якості життя громадян.

В роботі оцінено вплив воєнних дій на ключові складові економічної безпеки України, зокрема виробничу, фінансову, енергетичну та соціальну. Узагальнено зарубіжний досвід і обґрунтовано пріоритетні напрями посилення економічної безпеки в умовах воєнного та післявоєнного відновлення.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, воєнний стан, загрози, післявоєнне відновлення.

ABSTRACT

master's thesis Hula Fedir

on the topic “Features of ensuring the economic security of the state during wartime”

Diploma thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions and suggestions. Master's thesis is described on 97 pages containing 8 tables, 19 figures. References contain 86 items.

Ukraine's national security, viewed through the prism of its functional dimensions, encompasses state, political, social, economic, information, environmental, scientific and technological, military, and other components. A leading role within this system is played by economic security, as it forms the material foundation for societal development and public welfare. For Ukraine, a key national interest in the sphere of economic security is the formation of a competitive, socially oriented market economy and the обеспечение sustainable growth in the level and quality of citizens' living standards.

The study assesses the impact of military actions on the key components of Ukraine's economic security, in particular the production, financial, energy, and social components. International experience is generalized, and priority directions for strengthening economic security in the conditions of wartime and post-war recovery are substantiated.

Keywords: economic security, national security, martial law, threats, post-war recovery.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	10
1.1 Сутність, складові та роль економічної безпеки в системі національної безпеки держави	10
1.2 Сучасні підходи та інструменти оцінювання рівня економічної безпеки України	16
1.3 Фактори та загрози економічній безпеці держави в умовах воєнного стану.....	22
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2 СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ	35
2.1 Вплив воєнних дій на ключові складові економічної безпеки України.....	35
2.2 Трансформація ринку праці України в умовах глобальних економічних викликів.....	44
2.3 Міжнародні резерви як чинник економічної безпеки держави.....	53
Висновки до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	64
3.1 Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки в умовах повоєнного відновлення країн.....	64
3.2 Пріоритетні напрями післявоєнного відновлення економіки України.....	75
Висновки до розділу 3	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87

ВСТУП

Актуальність теми. Нове геоекономічне положення України у системі світових економічних відносин, порушення її територіальної цілісності, зростаючий воєнний тиск, а також докорінні зміни у доступі до ресурсів, необхідних для соціально-економічного розвитку держави загалом і її окремих регіонів та галузей, суттєво підвищили ризики сталого розвитку країни. За таких умов досягнення довгострокової стабільності є неможливим без належного рівня забезпечення економічної безпеки.

Тема кваліфікаційної роботи є надзвичайно актуальною в умовах повномасштабної війни, оскільки економічна безпека держави безпосередньо визначає здатність національної економіки функціонувати в умовах воєнних загроз, забезпечувати обороноздатність, соціальну стабільність і передумови післявоєнного відновлення. Вона виступає ключовою передумовою збереження державного суверенітету, територіальної цілісності та незалежності, а формування ефективної системи економічної безпеки створює основу для стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Станом на 2024 рік основні виклики та загрози економічній безпеці України зумовлені насамперед прямим деструктивним впливом воєнних дій на економічний розвиток, що проявляється у фізичному знищенні основних фондів і критичної інфраструктури, обмеженні можливостей ведення господарської діяльності на окремих територіях унаслідок бойових дій і ракетних обстрілів, дефіциті кваліфікованих трудових ресурсів, а також посиленні макроекономічних дисбалансів. В умовах невизначеності щодо масштабів економічних втрат і джерел їх компенсації часові та фінансові параметри відновлення економічного потенціалу в багатьох сферах залишаються одними з ключових проблем забезпечення економічної безпеки України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій тематиці кафедри економіки та економічної безпеки. Наукові здобутки магістра отримані в межах студентської

науково-дослідної діяльності на кафедрі за напрямом «Сучасні проблеми економічного розвитку України». Внесок автора полягає в здійсненні комплексного аналізу впливу війни на виробничу, демографічну, енергетичну, фінансову, соціальну та зовнішньоекономічну складові безпеки, а також обґрунтуванню напрямів її посилення з урахуванням міжнародного досвіду.

Метою роботи є дослідження особливостей забезпечення економічної безпеки держави в умовах воєнного стану та обґрунтування напрямів її посилення в період воєнного й післявоєнного відновлення України.

Для досягнення цієї мети поставлені наступні **завдання**:

- розкриття сутності, складових і ролі економічної безпеки в системі національної безпеки;
- аналіз сучасних підходів і методик оцінювання рівня економічної безпеки;
- ідентифікацію ключових факторів і загроз економічній безпеці України в умовах війни;
- дослідження впливу воєнних дій на основні складові економічної безпеки;
- узагальнення зарубіжного досвіду забезпечення економічної безпеки в період повоєнного відновлення;
- обґрунтування пріоритетних напрямів посилення економічної безпеки України

Об’єкт дослідження є економічна безпека держави як складова системи національної безпеки України.

Предмет дослідження є сукупність економічних відносин, механізмів, факторів і інструментів забезпечення економічної безпеки держави в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань проблематики економічної безпеки, як на рівні держави, так і на рівні суб’єктів господарювання присвячені науково-практичні роботи вітчизняних учених, серед яких: Жаліло Я.А [26]; Баланюк І.Ф., Максимюк М.М. [5]; Грибіненом

О.М. [16]; Ляшенко О.М. [46]; Нікітіна А.В.; Горовий Д.А.; Бабич Д.В. [52]; Ткаченко Т.П. [68]; Лимар В.В., Зверев О.Д. [43]; Гесць В.М., Кизим М.О. [13]; Дикань В.Л., Назаренко І.Л. [19] та інші.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, системний і структурно-функціональний підходи, порівняльний аналіз, економіко-статистичні методи, графічні й табличні методи подання даних, а також метод узагальнення зарубіжного досвіду.

Основна частина. У першому розділі кваліфікаційної роботи сформовано цілісне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження економічної безпеки держави. Економічна безпека обґрунтовано визначена як ключова складова національної безпеки держави, яка формує матеріальну основу суверенітету, добробуту населення та сталого соціально-економічного розвитку. Встановлено, що війна суттєво загострила ризики практично за всіма складовими економічної безпеки — виробничою, демографічною, енергетичною, зовнішньоекономічною, інвестиційно-інноваційною, макроекономічною, продовольчою, соціальною та фінансовою. Доведено, що ключовими викликами є людські втрати, масова міграція, руйнування інфраструктури, зростання боргового навантаження, погіршення макроекономічних показників та критична залежність від зовнішньої фінансової підтримки.

У другому розділі кваліфікаційної роботи здійснено комплексний аналіз стану та особливостей забезпечення економічної безпеки України в умовах повномасштабної війни. Забезпечення економічної безпеки України в умовах повномасштабної війни має кризовий і адаптивний характер та потребує поєднання стабілізаційних заходів із формуванням передумов для повоєнного відновлення. Це актуалізує необхідність удосконалення державної економічної політики, спрямованої на збереження людського капіталу, зміцнення фінансової стійкості, ефективне управління міжнародними резервами та зниження довгострокових загроз економічній безпеці держави.

У третьому розділі кваліфікаційної роботи здійснено поглиблений аналіз

ключових напрямів та інструментів забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнних трансформацій. Обґрунтовано, що для України післявоєнне відновлення економіки має стратегічно орієнтуватися не на відтворення довоєнної моделі розвитку, а на її якісне оновлення. Пріоритетними напрямами виступають технологічна модернізація економіки, відновлення та розвиток людського капіталу, формування продуктивної зайнятості, підтримка підприємництва та забезпечення фінансової стійкості держави. Особливого значення набувають удосконалення державного управління, підвищення інституційної спроможності та посилення верховенства права як базових чинників економічної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів дипломної роботи. полягає в тому, що запропоновані магістром висновки пропозиції та рекомендації можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування під час формування економічної політики, програм відновлення економіки, стратегій економічної та національної безпеки, а також у навчальному процесі

Апробація результатів роботи. Основні результати дослідження, викладені у кваліфікаційній роботі магістра.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 97 сторінках, містить 8 таблиць, 19 рисунків. Список використаних джерел містить 86 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1 Сутність, складові та роль економічної безпеки в системі національної безпеки держави

Національна безпека України за сферами функціонування охоплює державну, політичну, соціальну, економічну, інформаційну, екологічну, науково-технологічну, військову та інші складові. У структурі національної безпеки будь-якої держави ключове місце посідає саме економічна безпека, оскільки вона формує матеріальну основу добробуту нації. В Україні пріоритетним національним інтересом у сфері економічної безпеки виступає формування конкурентоспроможної, соціально спрямованої ринкової економіки, а також забезпечення сталого зростання рівня життя і добробуту населення [71].

У наукових дослідженнях [50] економічну безпеку розглядають крізь призму трьох базових складників: економічної незалежності, стійкості та стабільності національної економіки, а також її здатності до саморозвитку й поступального прогресу. На нашу думку, реалізація зазначених складників має ґрунтуватися на високій продуктивності праці й капіталу, ефективності виробництва національного продукту, забезпеченні належного рівня якості продукції та послуг і їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Загалом економічна безпека означає спроможність національної економіки до автономного розвитку, збереження стабільності інститутів громадянського суспільства, підтримання достатнього оборонного потенціалу держави в умовах дії несприятливих чинників і подій, а також здатність країни ефективно захищати власні економічні інтереси від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Економічна безпека як наукова доктрина була сформована у 1930-х роках у США за ініціативи Ф. Д. Рузвельта в умовах Великої депресії. У цей період

економічна безпека трактувалася як сукупність умов, що забезпечують збереження суверенітету держави, захист її стратегічних інтересів, а також повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я громадян. Головною метою такої доктрини було подолання глибокої економічної кризи шляхом нормалізації та стабілізації порушених процесів розвитку національної економіки [51].

В Україні осмислення економічної безпеки як самостійної економічної категорії набуло актуальності порівняно нещодавно, а її змістовне наповнення досі перебуває у процесі наукового формування. У вітчизняній економічній науці системні дослідження зазначеної проблематики на різних рівнях ієрархії управління економікою — державному, регіональному, галузевому та рівні підприємства — розпочалися наприкінці ХХ століття.

Важливим етапом інституціоналізації підходів до забезпечення економічної безпеки стало ухвалення у 1998 році Концепції економічної безпеки України, у якій визначено її сутність, основні засади та здійснено класифікацію ключових загроз національній безпеці держави. У документі також розглянуто проблеми безпеки реального і фінансового секторів економіки та наведено інтегральні показники оцінювання рівня економічної безпеки України. Згідно з положеннями Концепції, економічна безпека трактується як спроможність національної економіки забезпечувати вільний і незалежний розвиток, підтримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, гарантувати достатній оборонний потенціал держави за різних несприятливих сценаріїв розвитку подій, а також здатність України захищати власні національні економічні інтереси від внутрішніх і зовнішніх загроз [39].

У наукових джерелах економічна безпека розглядається крізь призму різних рівнів її формування та функціонування. Так, Жаліло Я.А. у своїх дослідженнях виокремлює економічну безпеку держави в цілому, підприємства та окремої особи, акцентуючи увагу на взаємозв'язку між цими рівнями [26]. Коковський Л. пропонує підхід до класифікації рівнів економічної безпеки за територіальною ознакою, виділяючи міжнародну, національну, регіональну, галузеву економічну безпеку, а також безпеку підприємства і громадянина [38].

Баланюк І.Ф. та Максимюк М.М. обґрунтовують доцільність розширення традиційної ієрархії рівнів економічної безпеки, яка зазвичай охоплює макро- та мікрорівні, шляхом додаткового виокремлення економічної безпеки регіонів, галузей, секторів економіки та інших структурних елементів національної економічної системи [5]. Дещо інший підхід запропоновано Грибіненком О.М., який визначає рівні економічної безпеки через інтеграцію зовнішньої та внутрішньої складових, пов'язаних між собою вертикальними зв'язками, що зумовлені ієрархічною побудовою системи безпеки, та горизонтальними зв'язками, які відображають функціональну взаємодію її компонентів [16]. У межах такого підходу автор виокремлює глобальний рівень, що відповідає глобальній економічній безпеці, наднаціональний або міжнародний рівень, державний рівень національної економічної безпеки, внутрішньодержавний рівень, який охоплює безпеку регіонів, міст і суб'єктів господарювання, а також базовий рівень, пов'язаний із безпекою особистості.

У працях Ляшенка О.М. [46], Нікітіної А.В., Горового Д.А., Бабича Д.В. [52] та Ткаченка Т.П. [68] до системи рівнів економічної безпеки віднесено глобальний, національний, галузевий і регіональний рівні, а також рівень підприємств і особистісний рівень [46, 52, 68].

Узагальнення теоретичних підходів, запропонованих у науковій літературі, дає підстави стверджувати, що в межах економіки держави доцільно виокремлювати такі рівні економічної безпеки: міжнародний (глобальний), державний (макрорівень), регіональний (мезорівень), галузевий, локальний (рівень підприємства) та особистісний. Доцільно детальніше розглянути кожен із зазначених рівнів економічної безпеки.

Найвищою ланкою в ієрархічній структурі економічної безпеки виступає міжнародний рівень, який у наукових дослідженнях нерідко ототожнюється з глобальним. З огляду на те, що ці рівні мають майже ідентичні характеристики та переважно трактуються як міжнародні, доцільно зосередити увагу саме на сутнісних ознаках міжнародної економічної безпеки.

Проблематику економічної безпеки на міжнародному рівні досліджують

Лимар В.В. та Зверев О.Д., які у своїх наукових працях виокремлюють два підходи до визначення її сутності. Згідно з першим підходом, міжнародну економічну безпеку слід розуміти як систему економічних відносин між державами, що сприяють досягненню глобального добробуту шляхом запобігання конфліктам і зниження тенденцій спрямування економічних ресурсів на нарощування озброєнь. Відповідно до другого підходу, міжнародна економічна безпека трактується як сукупність інструментів і напрямів політики, за допомогою яких забезпечуються максимальна стабільність і безпека у сфері міжнародних економічних відносин [43].

Баланюк І.Ф. визначає міжнародну економічну безпеку як такий формат взаємодії між країнами, за якого господарська діяльність кожної з них не спричиняє свідомих економічних втрат для інших держав [5].

Наступним у ієрархії виступає державний рівень економічної безпеки, який відображає зміст цієї категорії в межах національної економічної системи.

Зокрема, Андрічук В.Г. трактує економічну безпеку держави як такий стан економічної системи, що забезпечує її динамічний і результативний розвиток, створює умови для розв'язання соціальних завдань та дозволяє формувати й реалізовувати самостійну економічну політику [4]. Ляшенко О.М. розглядає економічну безпеку як сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють сталому зростанню національної економіки та визначають її здатність задовольняти потреби суспільства, держави й окремої особи, водночас забезпечуючи конкурентоспроможність на внутрішніх і зовнішніх ринках та захист від різноманітних загроз і втрат [46]. На думку Сака Т.В., економічну безпеку доцільно аналізувати комплексно — як стан захищеності національних інтересів і спроможність держави використовувати наявний інструментарій для підтримки економічних процесів і гарантування добробуту у довгостроковій перспективі [66].

Економічна безпека національного рівня безпосередньо зумовлюється рівнем безпеки регіонів, їх здатністю забезпечувати максимально можливий внесок у розвиток національної економіки та, відповідно, у зміцнення

економічної безпеки держави в цілому. У цьому контексті Геєць В.М. та Кизим М.О. пропонують два підходи до трактування економічної безпеки регіону: за першим підходом вона розглядається як складова національної економічної системи, за другим — як відносно самостійна система, що є об'єктом управління регіональних органів влади [13].

Бондаревська О.М. визначає економічну безпеку регіону як автономну економічну систему, здатну забезпечувати прогресивний розвиток території за умов дії дестабілізуючих чинників і різноманітних загроз [8].

Галузевий рівень економічної безпеки не завжди чітко виокремлюється у наукових дослідженнях, а в окремих випадках розглядається як складова регіонального рівня. Водночас Баланюк І.Ф. та Максимюк М.М. наголошують, що економічна безпека галузей має перехідний характер, поєднуючи риси економічної безпеки держави та підприємств у межах певного галузевого спрямування [5]. На думку Коби О.В., економічна безпека галузі формується як сукупність умов, що забезпечують її економічний розвиток, конкурентоспроможність та захист економічних інтересів підприємств, які функціонують у межах відповідної галузі [36].

Мікрорівень економічної безпеки формується безпосередньо на рівні підприємства. Ареф'єва О.В., Мягих І.М. та Шкода М.С. у своїх дослідженнях розглядають економічну безпеку підприємства як систему спеціалізованих захисних заходів, спрямованих на забезпечення безперервної та економічно результативної діяльності суб'єкта господарювання шляхом протидії різноманітним загрозам і дестабілізуючим чинникам [78]. Дикань В.Л. та Назаренко І.Л. трактують економічну безпеку підприємства як стан захищеності його діяльності від усіх видів загроз, що передбачає стабільне функціонування підприємства на основі максимально ефективного використання ресурсів і здатності до швидкої адаптації до змін зовнішнього середовища [19].

Найнижчим рівнем у ієрархічній системі економічної безпеки є особистісний рівень, який визначається як стан захищеності людини з огляду на її потреби та інтереси в контексті власних можливостей і впливу зовнішніх умов.

У працях Винославської О.В. та Кононець М.О. запропоновано декілька підходів до трактування економічної безпеки особистості. Зокрема, один із них розглядає її як стан економічної свідомості суб'єкта, що відображає адекватність і надійність якості життя та створює реальні можливості для задоволення економічних потреб. Інший підхід ґрунтується на положенні про те, що економічна безпека особистості є соціально зумовленою та детермінованою існуючою соціально-економічною системою, водночас виступаючи важливим чинником забезпечення економічної безпеки держави [11].

Економічна безпека на всіх рівнях ієрархії характеризується наявністю ключових ознак, які умовно поділяються на первинні та похідні.

Первинні характеристики дозволяють сформулювати уявлення про економічну безпеку на різних рівнях соціально-економічних систем, розкрити взаємозв'язки між цими рівнями за окремими параметрами та їх взаємну зумовленість. Водночас похідні характеристики значною мірою залежать від того, на якому саме рівні дослідники аналізують економічну безпеку, оскільки саме цим визначаються цілі й завдання функціонування системи, ефективність використання ресурсів, наявність конкурентних переваг, особливості безпекових компонентів, результативність розвитку, збереження якісного стану, а також ступінь задоволення інтересів і потреб відповідного рівня. На відміну від первинних, похідні характеристики є варіативними та змінюються залежно від предмета наукового дослідження, обраного конкретним автором. Саме предмет дослідження визначає, які наслідки забезпечення економічної безпеки потрапляють у коло наукових інтересів дослідника.

На нашу думку, спільними характеристиками економічної безпеки для різних ієрархічних рівнів є здатність адаптуватися до впливу чинників зовнішнього середовища, уникати внутрішніх і зовнішніх загроз, своєчасно реагувати на дестабілізуючі впливи, застосовувати механізми попередження та мінімізації негативних наслідків, забезпечувати стійкість до несприятливих факторів і захищати систему від руйнівного впливу середовища.

Отже, дослідження сутності поняття «економічна безпека» на різних

ієрархічних рівнях підтверджує комплексний характер цієї категорії, її багатовимірність та наявність як спільних, так і специфічних ознак на кожному рівні функціонування. Водночас доцільно констатувати об'єктивний і нерозривний зв'язок між усіма рівнями економічної безпеки, а також їх взаємозалежність у процесі забезпечення сталого розвитку соціально-економічних систем.

1.2 Сучасні підходи та інструменти оцінювання рівня економічної безпеки України

Оцінювання рівня економічної безпеки держави здійснюється Міністерством економіки України на основі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277 [60].

У процесі практичного застосування дана методика отримала як позитивні оцінки з боку вітчизняних науковців і фахівців-практиків, так і суттєві зауваження та пропозиції щодо вдосконалення порядку розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки та напрямів його подальшого використання. Водночас чинна система забезпечення економічної безпеки, сформована відповідно до Методичних рекомендацій, переважно орієнтована на реагування на вже наявні загрози та усунення або мінімізацію їх негативних наслідків, тоді як превентивні механізми попередження і нейтралізації загроз, характерні для практики розвинених країн, фактично не передбачені.

Попри наявні недоліки, держава та уряд за допомогою затвердженого механізму інтегральної оцінки здійснюють системний аналіз, моніторинг і прогнозування основних показників розвитку національної економіки майже за всіма ключовими напрямками.

Органи виконавчої влади в межах наданих повноважень використовують зазначені Методичні рекомендації як інструмент обґрунтування та ухвалення управлінських рішень, спрямованих на запобігання реальним і потенційним загрозам національним інтересам у відповідних сферах державного управління.

Численні виклики воєнного періоду, спричинені масштабними втратами, яких зазнають держава, бізнес і населення, істотно актуалізують роль економічної безпеки держави як ключової категорії та необхідної умови збалансованого функціонування системи суспільних відносин, що забезпечує стійкість і захищеність від глобальних викликів і загроз. Нові умови розвитку вимагають від уряду оперативної адаптації нормативно-правової бази та ухвалення своєчасних управлінських рішень, спрямованих на формування комплексу стабілізаційних економічних заходів і розроблення ефективної державної економічної політики.

У «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року», затвердженій Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021 [61] (далі — Стратегія економічної безпеки), запропоновано оновлений підхід до досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Документом передбачено оптимізований перелік ключових складових економічної безпеки та відповідних індикаторів, а також визначено нові критичні межі й значення цільових орієнтирів.

Метою Стратегії економічної безпеки України визначено формування стратегічного курсу у сфері економічної безпеки, зорієнтованого на реалізацію принципу «безпека людини — безпека країни». Водночас у Стратегії для характеристики поточних загроз економічній безпеці та інструментів досягнення визначених цільових орієнтирів неодноразово використовується економічна категорія «конкурентоспроможність».

Зокрема, у розділі 3 «Стратегічний курс у сфері економічної безпеки», пункті 21, наголошується, що ключовим напрямом розвитку у сфері забезпечення економічної безпеки є підвищення конкурентоспроможності

національної економіки та досягнення встановлених за основними складовими економічної безпеки цільових орієнтирів, які конкретизуються через систему завдань за відповідними складовими.

У розділі 5 “Очікувані результати реалізації Стратегії економічної безпеки” пункт 26. підсумовує “...у контексті забезпечення національних економічних інтересів, реалізація Стратегії зорієнтована на... створення стійкої, конкурентоспроможної, соціально- відповідальної ринкової економіки ..” [61].

Таким чином, конкурентоспроможність національної економіки розглядається як один із ключових критеріїв економічної безпеки держави та водночас як важливий інструмент забезпечення й підтримання її економічної стійкості.

Аналіз зарубіжного досвіду формування системи критеріїв і показників економічної безпеки засвідчує відсутність єдиного, загальновизнаного підходу до визначення механізму розрахунку інтегральної оцінки її рівня та складу базових компонентів.

У Сполучених Штатах Америки питання економічної безпеки врегульовуються через розвинену та ефективну законодавчу систему, зокрема шляхом дії законів «Про економічну безпеку», «Про економічну безпеку та відтворення», «Про створення робочих місць і економічну безпеку», а також спеціального закону «Про освіту для економічної безпеки».

Американські науковці розглядають економічну безпеку насамперед у тісному взаємозв’язку з рівнем добробуту домогосподарств. Відповідний індекс економічної безпеки формується на основі сукупності показників, серед яких суттєві втрати доходів домогосподарств, витрати на медичне обслуговування, а також рівень фінансової спроможності домогосподарств протистояти економічним втратам і спадним тенденціям. Зокрема, падіння річного доходу домогосподарства більш ніж на 25 % розглядається як серйозна загроза економічній безпеці окремої сім’ї, оскільки, за оцінками дослідників, така втрата здатна спричинити фінансові труднощі щонайменше для половини населення США [80].

Отже, індекс економічної безпеки трактується як узагальнений показник економічного стану окремих соціальних груп, на основі якого здійснюється аналіз і оцінювання державної політики у сфері формування та забезпечення економічної безпеки.

Аналіз підходів країн — членів Європейського Союзу до трактування економічної безпеки свідчить, що оцінювання її рівня здійснюється за сукупністю ключових макроекономічних та інституційних показників, серед яких розмір державного боргу, обсяг валового внутрішнього продукту, інвестиційна активність, рівень технологічного розвитку та якість інституційного середовища [41].

Величина державного боргу розглядається як базовий чинник, що безпосередньо впливає на економічну безпеку країни, тоді як обсяг реального ВВП посідає наступне місце за значущістю, відображаючи здатність економіки забезпечувати створення доданої вартості у визначеному звітному періоді. Рівень інвестицій в основний капітал характеризує масштаби оновлення та нарощування основних фондів державним сектором і бізнесом, що безпосередньо сприяє зростанню загальної продуктивності економічної діяльності. Показники розвитку технологій дають змогу оцінити ступінь використання країною потенціалу сучасних інновацій, які підвищують конкурентоспроможність національної економіки та зменшують її вразливість до зовнішніх загроз. Інституційна складова оцінювання відображає рівень економічної конкурентоспроможності через ефективність функціонування інститутів, уповноважених забезпечувати політичну стабільність, результативність державного управління та дотримання принципу верховенства права [45].

Водночас ключовою особливістю системи забезпечення економічної безпеки країн ЄС є орієнтація на усунення системних загроз і попередження потенційних ризиків шляхом зміцнення макроекономічної стійкості, прискорення структурних реформ, активного залучення іноземних інвестицій, підтримки малого і середнього бізнесу, а також стимулювання динамічного

економічного розвитку та розширення міжнародного співробітництва.

У державах Західної Європи, зокрема в Німеччині, Франції, Великій Британії та Італії, відсутня спеціалізована законодавча база, безпосередньо спрямована на забезпечення економічної безпеки. Реалізація політики економічної безпеки в цих країнах передусім орієнтована на розвиток і поглиблення ринкових відносин. При цьому ключовий акцент робиться на захисті та підтримці інтересів національних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках [80].

Слід зауважити, що аналіз зарубіжної практики держав — членів ЄС і НАТО засвідчує відсутність уніфікованого підходу до оцінювання стану економічної безпеки. У країнах із високим рівнем економічного розвитку економічна безпека та економічна стійкість, як правило, оцінюються через базові показники функціонування ринкової економіки, насамперед рівень валового внутрішнього продукту на душу населення та показник конкурентоспроможності національної економіки.

Система показників економічної безпеки України охоплює сукупність індикаторів, які відображають ключові параметри розвитку національної економіки та її стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз. До таких показників, зокрема, належать індикатори економічного зростання, що характеризують рівень і динаміку валового внутрішнього та валового національного продукту (ВВП, ВВП), чистого національного продукту (ЧНП) й національного прибутку (НП), а також обсяги та темпи промислового виробництва, галузеву структуру господарства, розвиток окремих секторів економіки та масштаби інвестиційної діяльності.

Окрему групу становлять показники, які відображають стан природно-ресурсного, виробничого та науково-технічного потенціалу країни, оскільки саме вони визначають довгострокові можливості економічного розвитку та конкурентоспроможності національної економіки. Важливе значення мають також індикатори, що характеризують динамічність і адаптивність господарського механізму, зокрема рівень інфляції, стан і дефіцит

консолідованого бюджету, вплив зовнішньоекономічних чинників, стабільність національної валюти, а також обсяги внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Значну роль у системі економічної безпеки відіграють показники якості життя населення, до яких належать рівень валового внутрішнього продукту на душу населення, ступінь диференціації доходів, забезпеченість основних соціальних груп матеріальними благами й послугами, рівень працездатності населення, а також стан навколишнього природного середовища. Сукупний аналіз зазначених показників дає змогу комплексно оцінити рівень економічної безпеки держави та визначити пріоритетні напрями її зміцнення [35].

Порогові значення зниження економічної безпеки відображають критичні межі, перевищення яких створює системні загрози стабільному розвитку держави. Зокрема, вони характеризують гранично допустимий рівень спаду економічної активності, скорочення обсягів виробництва, інвестування та фінансування, за межами якого стає неможливим самостійний розвиток національної економіки на сучасній техніко-технологічній і конкурентоспроможній основі, а також збереження демократичних засад суспільного устрою та підтримання оборонного, науково-технічного, інноваційного, інвестиційного й освітнього потенціалів.

Водночас порогові рівні визначають критично допустиме зниження рівня і якості життя переважної частини населення, перевищення якого призводить до виникнення загроз неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів, формує ризики втрати найбільш продуктивної частини національного людського капіталу та послаблення позицій нації як повноправної складової світової цивілізаційної спільноти.

Окрім цього, порогові параметри економічної безпеки охоплюють гранично допустиме скорочення витрат на підтримання й відтворення природно-екологічного потенціалу, перевищення якого зумовлює загрозу незворотного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зростання, деградації територій проживання, розміщення виробництва та рекреації, а також завдання непоправної шкоди

здоров'ю нинішнього і майбутніх поколінь.

Дотримання порогових параметрів є необхідною умовою збереження економічної незалежності держави, забезпечення належного рівня та якості життя населення, підтримання природно-ресурсного потенціалу й людського капіталу.

1.3 Фактори та загрози економічній безпеці держави в умовах воєнного стану

Дослідження загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану доцільно розпочинати з уточнення змісту поняття «загроза». У науковій літературі загрози трактуються як один із ключових деструктивних чинників економічної безпеки, що характеризуються динамічністю та постійною трансформацією. У короткостроковому періоді вони можуть змінювати свій статус, переходячи з потенційних у реальні й навпаки. До категорії загроз відносять небезпеку, ризик, кризу, кризову ситуацію, катастрофу, а також деструктивні та деформаційні процеси [47]. Узагальнюючи, загрозу економічній безпеці держави слід розглядати як чинник, що ускладнює або унеможливорює захист економічних інтересів країни, оскільки економічна безпека зазвичай ототожнюється зі станом захищеності національних інтересів у сфері економіки. У цьому контексті загрози економічній безпеці України постають як сукупність наявних і потенційних явищ та факторів, які створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері [60].

При цьому доцільно розмежовувати внутрішні та зовнішні загрози. Внутрішні загрози зумовлені внутрішніми проблемами й суперечностями розвитку країни та, як правило, піддаються інструментам державного управління й адміністративного впливу. Водночас зовнішні загрози мають об'єктивний характер, їх джерела перебувають поза межами держави, а можливості прямого

впливу на них є обмеженими, що зумовлює необхідність адаптації до їх дії з різним рівнем негативних наслідків для економічної безпеки.

Емпіричні процеси ідентифікації та систематизації загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану доцільно здійснювати з урахуванням положень чинних «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277 [60]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта економічна безпека держави включає дев'ять основних складових (рис. 1.1).

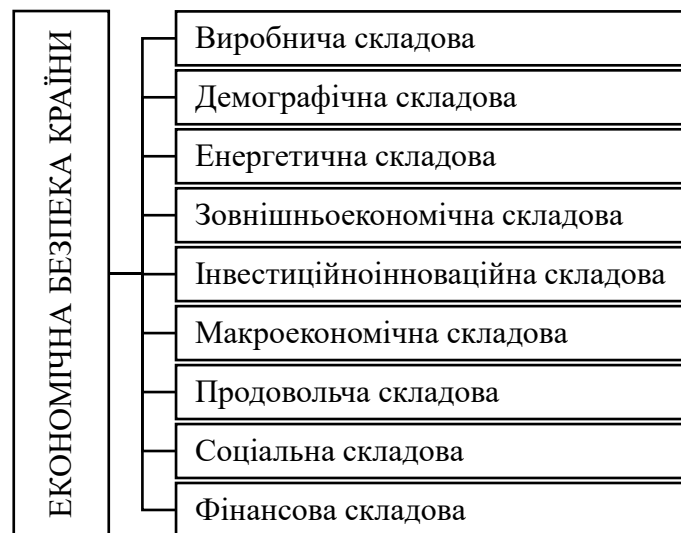

Рисунок 1.1 – Складові економічної безпеки держави

Джерело: [44]

Отже, на підставі даних, представлених на рис. 1.1, доцільно здійснити ідентифікацію загроз економічній безпеці держави в розрізі її основних складових. У період дії воєнного стану загрози виробничій складовій економічної безпеки насамперед зумовлені наявними та потенційними обмеженнями зовнішнього і внутрішнього характеру. Зовнішні перешкоди перебувають поза сферою впливу суб'єктів господарювання, тоді як внутрішні можуть бути частково попереджені або мінімізовані в межах управлінських рішень.

Зазначені загрози проявляються у вигляді ускладнень щодо впровадження інноваційних технологій у виробництво, зниження спроможності до

розширеного відтворення, порушення процесів своєчасного оновлення основних засобів, обмеження можливостей зростання продуктивності праці, скорочення трудомісткості виробничих процесів, а також послаблення енергетичної незалежності. З огляду на це доцільно сформулювати систематизований перелік загроз виробничій складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану, який представлено на рис. 1.2.

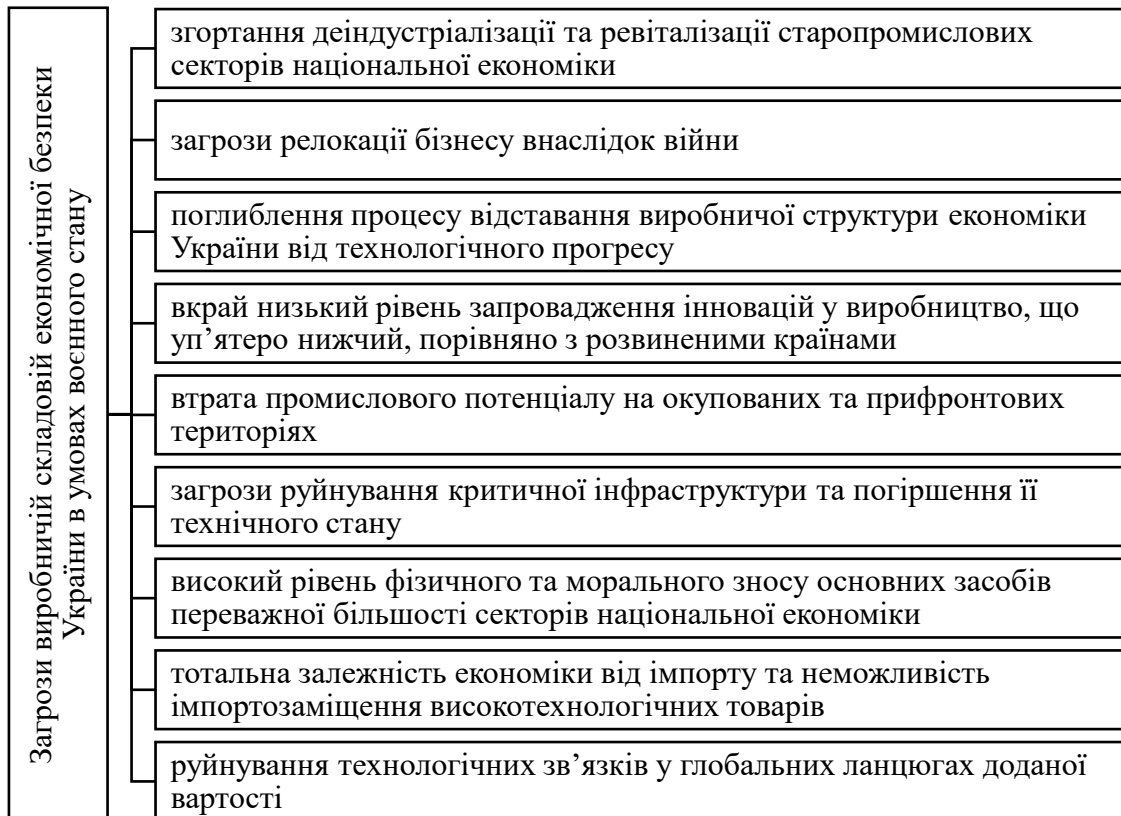

Рисунок 1.2 – Перелік загроз виробничій складовій економічної безпеки України, що загострилися під впливом російсько-української війни
Джерело: [44]

Окрім загроз, окреслених на рис. 1.2, у фазі широкомасштабного вторгнення в російсько-українській війні до числа ключових чинників, що суттєво ускладнюватимуть процес повоєнного відновлення національної економіки, слід віднести наявні диспропорції у технологічній структурі промислового виробництва. Зокрема, частка високотехнологічних виробництв в Україні становить близько 5%, що майже у чотири рази менше порівняно із середнім рівнем, притаманним постіндустріальним економікам. Водночас питома вага ресурсоємних секторів економіки сягає приблизно 40%, що на 10%

перевищує нормативні орієнтири, характерні для країн із постіндустріальним типом розвитку [70].

Основними загрозами демографічної складової економічної безпеки держави в умовах воєнного стану доцільно вважати комплекс чинників, що безпосередньо впливають на відтворення населення, трудовий потенціал і людський капітал країни. Зазначені загрози формуються під впливом як воєнних дій, так і їх довгострокових соціально-економічних наслідків, що зумовлює їх системний характер. Сукупність ключових загроз демографічній складовій економічної безпеки України в період воєнного стану узагальнено та представлено на рис. 1.3.

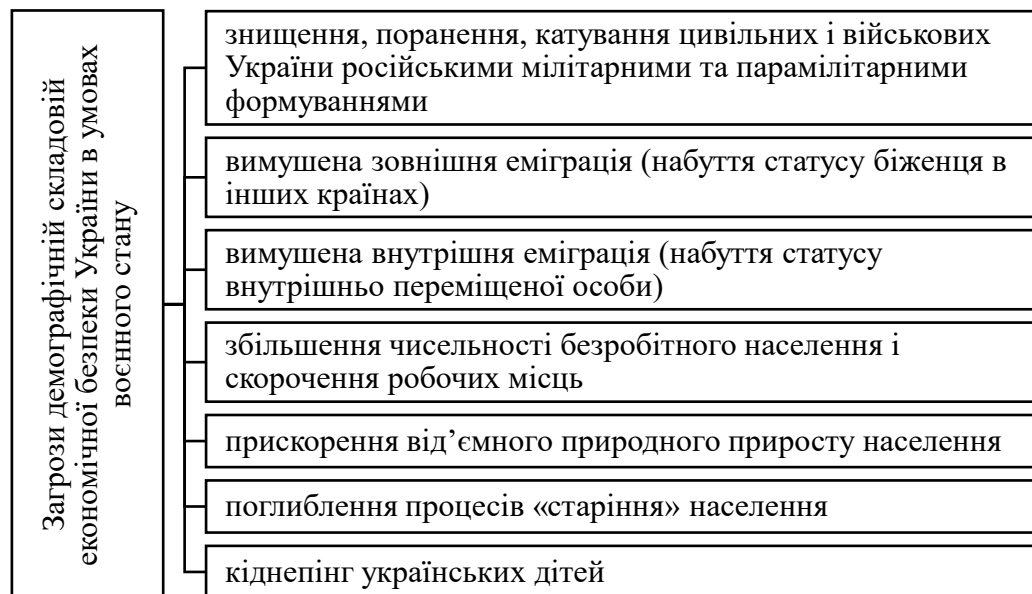

Рисунок 1.3 – Перелік загроз демографічній складовій економічної безпеки України, що загострилися під впливом російсько-української війни
Джерело: [44]

Демографічна складова економічної безпеки України в умовах воєнного стану зазнає критичного деструктивного впливу. Ключовими загрозами виступають прямі людські втрати внаслідок бойових дій, масова вимушена зовнішня міграція та внутрішнє переміщення населення, а також насильницька депортація українських дітей з тимчасово окупованих територій. Сукупна дія цих чинників призводить до різкого скорочення чисельності населення, погіршення його вікової та професійної структури, втрати значної частини

людського капіталу та послаблення трудового потенціалу держави. Хоча повний масштаб негативних наслідків для демографічної та економічної безпеки наразі не піддається точному кількісному виміру, вже очевидно, що їх вплив буде довгостроковим і матиме системний характер, істотно ускладнюючи процес повоєнного відновлення та сталого розвитку України.

Наступною важливою складовою економічної безпеки України виступає енергетична безпека. В умовах воєнного стану саме енергетична сфера зазнає значного деструктивного впливу, що актуалізує потребу в ідентифікації відповідних загроз. Сукупність основних загроз енергетичній складовій економічної безпеки України в період воєнного стану узагальнено та систематизовано на рис. 1.4.

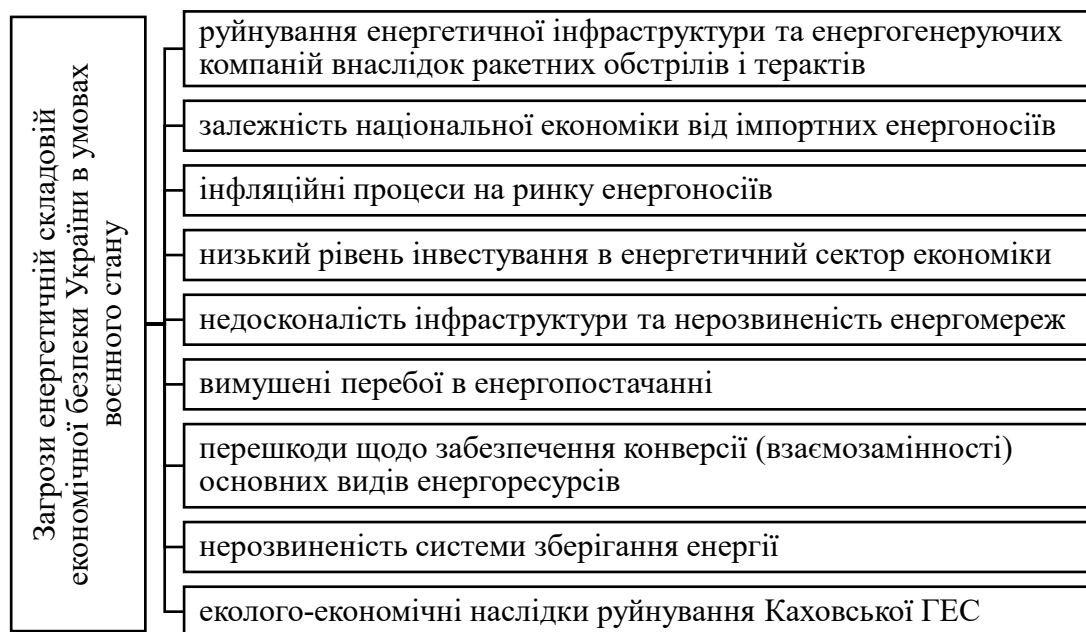

Рисунок 1.4 – Перелік загроз енергетичній складовій економічної безпеки України, що загострилися під впливом російсько-української війни

Джерело: [44]

Енергетична складова економічної безпеки України зазнала критичного удару внаслідок системного руйнування енергетичної інфраструктури та генеруючих потужностей через ракетні обстріли й терористичні атаки. Саме ця загроза є базовою, оскільки більшість інших ризиків у сфері енергетичної безпеки прямо або опосередковано впливають з неї. З огляду на те, що до

початку повномасштабного вторгнення енергетичний сектор формував значну частку валового внутрішнього продукту та забезпечував практично повний доступ населення до електро- й газопостачання, його дестабілізація має масштабні негативні наслідки для всієї економіки. Значні матеріальні збитки, різке скорочення генеруючих потужностей, втрата контролю над частиною об'єктів на тимчасово окупованих територіях, а також вкрай повільні темпи аварійно-відновлювальних робіт свідчать про системний характер кризи в енергетичній сфері. Сукупність зазначених чинників суттєво послаблює енергетичну стійкість держави та створює довгострокові загрози для економічної безпеки й повоєнного відновлення України [85, 37].

Загрози зовнішньоекономічній складовій економічної безпеки України в узагальненому вигляді систематизовано та представлено на рис. 1.5.

Рисунок 1.5 – Перелік загроз зовнішньоекономічній складовій економічної безпеки України, що загострилися під впливом російсько-української війни
Джерело: [44]

Очевидно, що визначальною загрозою зовнішньоекономічній складовій економічної безпеки України є деструктивний вплив російсько-української війни на систему зовнішньоторговельних відносин. За цих умов суттєву роль у підтриманні зовнішньоекономічної стабільності відіграє військова, гуманітарна та фінансова допомога з боку держав-партнерів. Водночас повномасштабне

вторгнення відбулося у період поступового відновлення національної економіки після кризи, спричиненої пандемією COVID–19, що додатково ускладнило зовнішньоекономічну ситуацію.

Окупація значної частини промислових і аграрних територій України призвела до істотних та в багатьох випадках безповоротних втрат у зовнішній торгівлі, насамперед у ключових експортоорієнтованих секторах — аграрному та промисловому. Сукупність зазначених чинників суттєво послабила експортний потенціал країни, порушила традиційні логістичні й торговельні зв'язки та сформувала довгострокові ризики для зовнішньоекономічної складової економічної безпеки України.

Пропонується такий узагальнений перелік загроз інвестиційно-інноваційній складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану, який систематизовано та подано на рис. 1.6.

Загрози інвестиційноінноваційній складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану	відсутність сприятливих умов для інвестування та реінвестування через активні бойові дії
	недосконалість державної та регіональної інвестиційної політики, відсутність моніторингу інвестиційного потенціалу країни та регіонів
	недостатня розвиненість інноваційної інфраструктури країни в цілому та секторів економіки зокрема
	технологічна залежність України від інших країн та незначна участь у експорті технологій
	відсутність можливості повного страхування іноземних інвестицій в умовах воєнного стану
	незадовільний стан захисту прав власників та інвесторів в умовах активних бойових дій
	відсутність в Україні активності інвесторів на фондовому ринку
	висока ризиковість інвестиційних проєктів під час активних бойових дій на території України
	низький рівень захисту інтелектуальної власності

Рисунок 1.6 – Перелік загроз інвестиційно-інноваційній складовій економічної безпеки України, що загострилися в умовах російсько-української війни

Джерело: [44]

Аналіз загроз, наведених на рис.1.6, свідчить, що в умовах воєнного стану ключовою зовнішньою загрозою інвестиційно-інноваційній складовій економічної безпеки є різке зростання інвестиційних ризиків, що змушує бізнес призупиняти або виводити капітал за кордон. Це призводить до відтоку інвестицій і згортання реалізації інвестиційних проєктів, особливо на територіях активних бойових дій та тимчасової окупації. Винятком залишається військово-промисловий комплекс, де інвестиційна та інноваційна активність зберігається й навіть посилюється. Водночас внутрішні загрози зумовлені недосконалістю інвестиційної політики, відсутністю системного моніторингу інвестиційного потенціалу, нерозвиненістю інноваційної інфраструктури та недостатнім рівнем захисту прав власності, зокрема інтелектуальної.

Загрози макроекономічній складовій економічної безпеки України узагальнено та систематизовано на рис. 1.7.

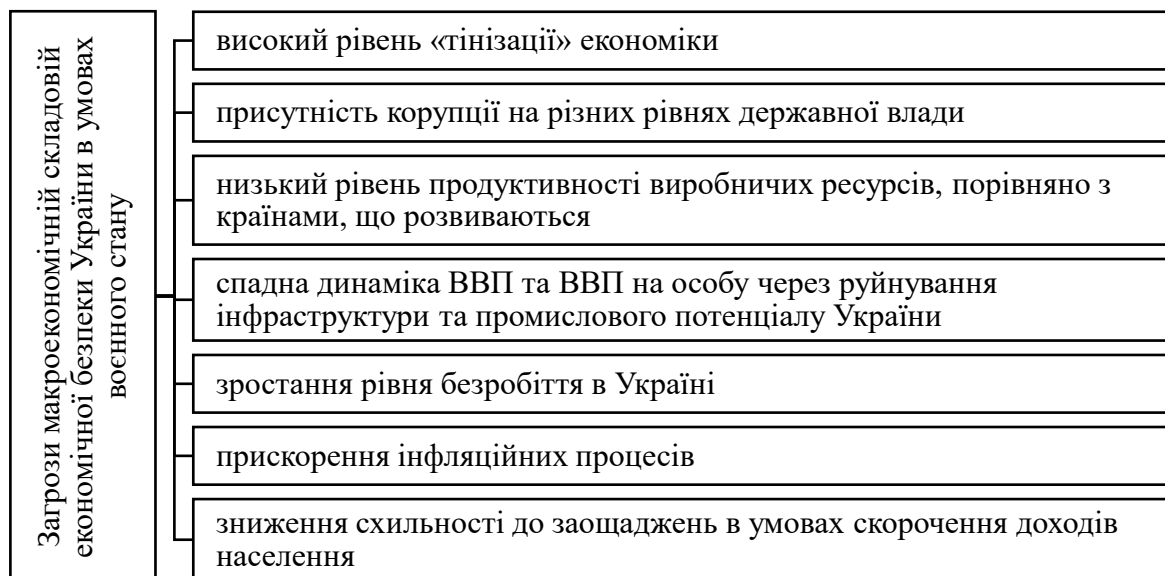

Рисунок 1.7 – Загрози макроекономічній складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану

Джерело: [44]

Перелік загроз продовольчій складовій економічної безпеки України, наведено на рис. 1.8.

Рисунок 1.8 – Перелік зовнішніх і внутрішніх загроз продовольчій складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану

Джерело: [44]

Висока частка витрат домогосподарств на харчування свідчить про обмеження якості життя та доступу до інших благ. Неоптимальне співвідношення виробництва і споживання продовольства підсилює залежність від імпорту та цінові ризики, а дисбаланс у споживанні продуктів тваринного і рослинного походження негативно впливає на здоров'я населення. Окупація й знищення орних земель унаслідок війни стали критичною загрозою для аграрного сектору та світової продовольчої безпеки, що частково було стримано дією «Чорноморської зернової ініціативи». Додатковими ризиками є руйнування інфраструктури та кліматичні зміни. За цих умов пріоритетом є формування стратегій стійкої продовольчої безпеки, диверсифікація виробництва, підвищення адаптивності аграрного сектору та розвиток продукції з вищою доданою вартістю.

Загрози соціальній складовій економічної безпеки України, є похідними від демографічних, макроекономічних і продовольчих викликів та тісно з ними

взаємопов'язані (рис. 1.9). Російсько-українська війна спричинила їх комплексний і глибокий вплив на соціальну сферу. Подолання цих загроз потребує реалізації цілісної стратегії, що поєднує гуманітарну підтримку, економічну реструктуризацію, гарантування прав і безпеки громадян, дипломатичні зусилля та зміцнення внутрішньої єдності.

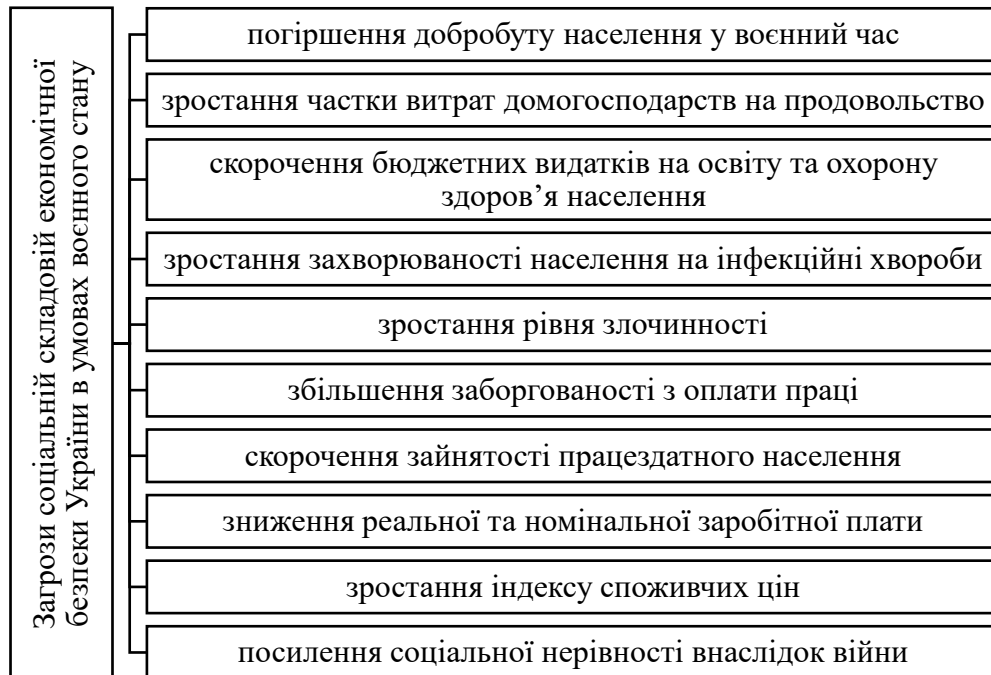

Рисунок 1.9 – Загрози соціальній складовій економічної безпеки України, що загострилися в умовах воєнного стану

Джерело: [44]

Завершальну й водночас важливу групу викликів у межах цього дослідження становлять загрози фінансовій складовій економічної безпеки України (рис. 1.10), вплив яких потребує окремої оцінки.

Найвагомішими загрозами фінансовій складовій економічної безпеки України є перевищення державного боргу понад 60 % ВВП та дефіциту бюджету понад 6 % ВВП. У 2022 р. державний борг зріс до 78,4 % ВВП, а дефіцит бюджету сягнув рекордних 17,6 % ВВП, що супроводжувалося девальвацією гривні, зростанням інфляції та підвищенням облікової ставки НБУ. Ключовим чинником стримування фінансових ризиків стала міжнародна фінансова допомога, обсяг якої у 2022 р. перевищив 37 млрд дол. США. У перспективі відновлення України

потребуватиме значних ресурсів, зокрема за рахунок підтримки міжнародних партнерів та потенційного використання заморожених активів росії.

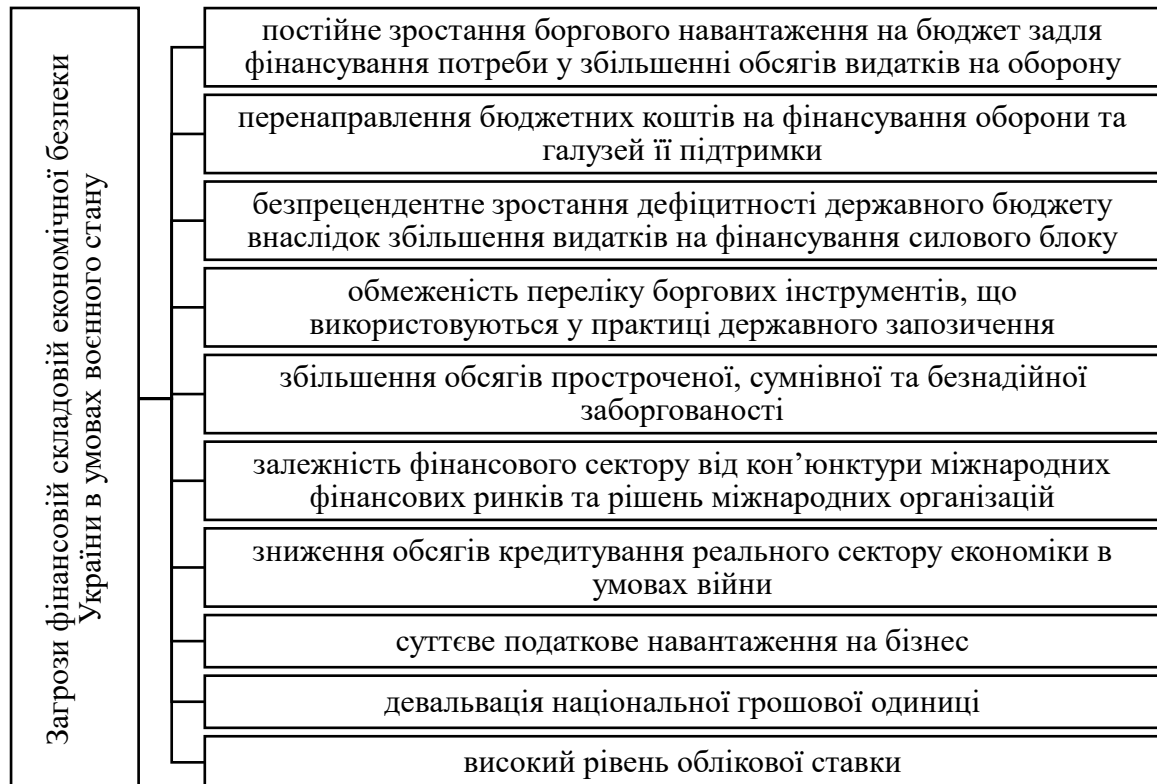

Рисунок 1.10 – Перелік загроз фінансовій складовій економічної безпеки України в умовах воєнного стану

Джерело: [44]

Отже, дослідження загроз потребує чіткого розмежування їх джерел на внутрішні та зовнішні. Класифікація складових економічної безпеки, визначена у Методичних рекомендаціях, є достатньою для їх ідентифікації та систематизації в умовах війни. Для основних складових економічної безпеки України узагальнено близько 80 загроз, перелік яких може розширюватися. Встановлено, що ключовими викликами в умовах російсько-української війни є людські втрати, вимушена міграція, руйнування енергетичної інфраструктури, погіршення макроекономічних показників, загрози продовольчій безпеці, зниження добробуту населення та зростання державного боргу.

Висновки до розділу 1

У першому розділі кваліфікаційної роботи сформовано цілісне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження економічної безпеки держави, що дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки.

Економічна безпека обґрунтовано визначена як ключова складова національної безпеки держави, яка формує матеріальну основу суверенітету, добробуту населення та сталого соціально-економічного розвитку. Узагальнення наукових підходів дало змогу встановити, що економічна безпека є багатовимірною категорією, яка охоплює здатність національної економіки до самостійного розвитку, стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз, збереження конкурентоспроможності та захисту національних економічних інтересів. Також систематизовано наукові підходи до ієрархії рівнів економічної безпеки, що дозволило виділити міжнародний, державний, регіональний, галузевий, локальний (рівень підприємства) та особистісний рівні. Доведено, що між зазначеними рівнями існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність, а порушення безпеки на будь-якому з них здатне трансформуватися у системні ризики для всієї національної економіки.

Проаналізовано сучасні підходи та інструменти оцінювання рівня економічної безпеки України. Встановлено, що чинна методика інтегральної оцінки, затверджена Міністерством економіки України, забезпечує комплексний моніторинг стану економіки, однак переважно орієнтована на реагування на вже реалізовані загрози та недостатньо враховує превентивний характер управління ризиками. Водночас обґрунтовано, що конкурентоспроможність національної економіки виступає ключовим критерієм і водночас інструментом забезпечення економічної безпеки держави, що підтверджується положеннями Стратегії економічної безпеки України. Дослідження зарубіжного досвіду показало відсутність універсального підходу до оцінювання економічної безпеки, проте засвідчило спільну орієнтацію розвинених країн на макроекономічну стабільність, інституційну спроможність, інноваційний розвиток і захист

добробуту населення як базових елементів економічної стійкості.

Здійснено ґрунтовну ідентифікацію факторів і загроз економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Встановлено, що війна суттєво загострила ризики практично за всіма складовими економічної безпеки — виробничою, демографічною, енергетичною, зовнішньоекономічною, інвестиційно-інноваційною, макроекономічною, продовольчою, соціальною та фінансовою. Доведено, що ключовими викликами є людські втрати, масова міграція, руйнування інфраструктури, зростання боргового навантаження, погіршення макроекономічних показників та критична залежність від зовнішньої фінансової підтримки.

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВІЙНИ

2.1 Вплив воєнних дій на ключові складові економічної безпеки України

Для аналізу викликів і загроз економічній безпеці України в умовах високих ризиків триваючої повномасштабної війни та глобальної нестабільності скористаємось дослідженням Центру економічних і соціальних досліджень (Center for Economic and Social Studies) Матеріали доповіді ґрунтуються на узагальненні й інтерпретації результатів Четвертої хвилі експертного опитування, проведеного Національним інститутом стратегічних досліджень у 2025 році, а також на підсумках авторських системних досліджень, що висвітлюють трансформаційні зміни у сфері забезпечення економічної безпеки впродовж 2022–2025 років і окреслюють перспективи її розвитку на період 2026–2028 років [25].

Оцінювання рівня економічної безпеки України в умовах воєнного стану відповідно до офіційних методичних рекомендацій є неможливим у зв'язку з відсутністю в органів державної статистики спроможності забезпечити повноцінний збір, аналіз і поширення повного обсягу статистичної інформації, необхідної для проведення такої оцінки [60].

У 2025 році ключові загрози економічній безпеці України, як і в попередні роки з початку повномасштабної агресії, визначаються деструктивним впливом війни на економічний розвиток держави. Це проявляється у масштабному руйнуванні виробничого потенціалу та об'єктів інфраструктури, звуженні господарської діяльності в зонах активних бойових дій, а також у постійній загрозі повітряних атак по всій території країни. Додатковими чинниками зростання нестабільності виступають дефіцит кваліфікованої робочої сили та ризики поглиблення основних макроекономічних дисбалансів. Невизначеність

щодо реальних обсягів завданих збитків і відсутність чітко сформованих механізмів їх компенсації істотно ускладнюють оцінювання перспектив економічного відновлення, зумовлюючи стан стратегічної невизначеності. У таких умовах процеси планування післявоєнної відбудови сповільнюються, а ймовірність затяжної економічної нестабільності зростає, оскільки без прогнозованих фінансових та ресурсних інструментів відновлення ключових секторів національної економіки залишається проблематичним.

Відповідно до результатів «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA4), яка охоплює період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року та була підготовлена спільно Групою Світового банку, Урядом України, Європейською комісією та Організацією Об'єднаних Націй, станом на 01 січня 2025 року, сукупні потреби у відбудові та відновленні України на наступні десять років оцінюються у 524 млрд дол. США. Зазначений обсяг майже у 2,8 рази перевищує прогнозований номінальний ВВП України за 2024 рік та є вищим за аналогічні оцінки, зроблені роком раніше, які становили 486 млрд дол. США [2].

У 2025 році за фінансової підтримки міжнародних донорів Уряд України спрямував 7,37 млрд дол. США на реалізацію першочергових заходів у сферах житлового забезпечення, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, енергетики, транспорту, водопостачання, розмінування та цивільного захисту. Водночас загальний дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для відновлення та відбудови у 2025 році, оцінюється у 9,96 млрд дол. США. За таких умов залучення потенціалу приватного сектору залишається ключовою передумовою ефективного та сталого відновлення України.

Найвагоміші потреби у відбудові та відновленні зосереджені у житловому секторі, де обсяг необхідного фінансування оцінюється майже у 84 млрд дол. США. Значних ресурсів також потребує транспортна сфера — близько 78 млрд дол., а енергетичний і видобувний сектори — майже 68 млрд дол. США. Відновлення торгівлі та промисловості потребує понад 64 млрд дол., тоді як у сільському господарстві обсяг необхідних інвестицій перевищує 55 млрд дол.

США. Окремо витрати, пов'язані з розчищенням зруйнованих об'єктів і завалів у зазначених секторах, а також з управлінням наслідками руйнувань, оцінюються на рівні близько 13 млрд дол. США [2].

У 2024 році стан економічної безпеки України зазнав певної стабілізації, однак базові виклики, спричинені повномасштабною війною, продовжують зберігатися. Незважаючи на загалом позитивні тенденції соціально-економічного розвитку, процес відновлення національної економіки має нерівномірний характер і значною мірою залежить від зовнішньої фінансової допомоги, що посилює ризики її стійкості в середньостроковій перспективі. У реальному вимірі обсяг валового внутрішнього продукту у 2024 році залишався на 22,7 % нижчим порівняно з довоєнним рівнем, а темпи річного зростання на рівні 2,9 % не забезпечують компенсації значних щорічних втрат, спричинених воєнними діями (рис. 2.1). Сповільнення темпів економічного зростання, зокрема, було спричинене скороченням урожайності, погіршенням зовнішньої кон'юнктури на ринках сільськогосподарської продукції, а також зниженням ділової активності підприємств унаслідок дефіциту електроенергії, що виник через пошкодження енергетичної інфраструктури в результаті ворожих атак.

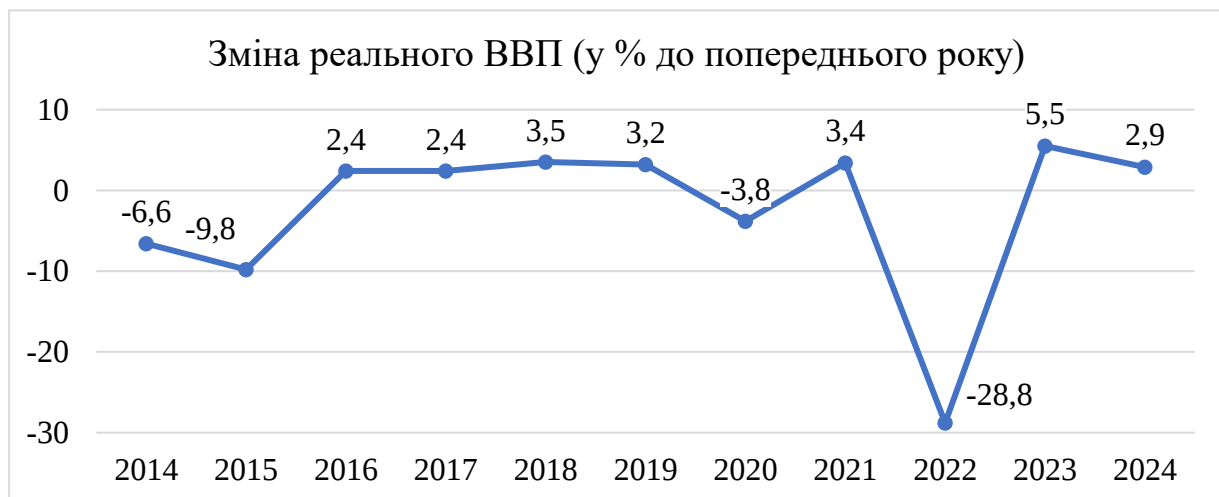

Рисунок 2.1 – Динаміка реального ВВП України

Джерело: [30]

Сповільнення економічного зростання у 2024 році свідчить про поступове вичерпання наявних чинників відновлення в умовах тривалої безпекової нестабільності.

Після різкого падіння обсягів капіталовкладень у національну економіку у 2022 році впродовж 2023–2024 років інвестиційна активність в Україні поступово відновлювалася. Ключовими чинниками поживлення інвестиційної діяльності в економіці України стали спрямування капіталовкладень у оборонно-промисловий комплекс та відновлення зруйнованої інфраструктури. Реалізація відповідних інвестиційних проєктів здійснювалася переважно за рахунок державних фінансових ресурсів, водночас суттєву підтримувальну роль відіграла допомога міжнародних партнерів, зокрема у відновленні об'єктів соціальної інфраструктури — закладів освіти, дошкільних установ, медичних закладів, захисних споруд, а також транспортної інфраструктури, включаючи автомобільні дороги та мости. Поряд із цим поступово активізувалася інвестиційна діяльність і в корпоративному секторі економіки.

За підсумками 2023 року найбільший внесок у загальний приріст капітальних інвестицій забезпечили промисловість, сфера державного управління та оборони (рис. 2.2). За оцінками, саме промисловий сектор сформував близько половини реального приросту капітальних інвестицій у 2023 році, при цьому майже половина цього зростання у промисловості припадала на добувну галузь.

У січні–грудні 2024 року номінальні темпи зростання капітальних інвестицій уповільнилися порівняно з відповідним періодом 2023 року, знизившись з 41,4 % до 35,1 %. Водночас на тлі суттєвого зменшення індексу цін у будівництві з 17,3 % до 8,5 %, а також індексу цін виробників інвестиційних промислових товарів з 16,7 % до 8,0 %, реальні темпи приросту капітальних інвестицій у 2024 році перевищили показники попереднього року. Це свідчить про активне зростання інвестиційного попиту в економіці. За підсумками 2024 року обсяги виконаних будівельних робіт збільшилися на 15,5 % порівняно з 2023 роком, зокрема за рахунок зростання будівництва інженерних споруд на 12,5 % та нежитлових будівель на 26,2 %. Поживлення інвестиційної активності також сприяло нарощуванню виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції на 4,2 %, машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань,

— на 5,8 %, а також будівельних металевих конструкцій і виробів — на 12,1 %. Крім того, стабілізація безпекових і економічних ризиків створила передумови для поступового відновлення діяльності іноземних інвесторів в економіці України.

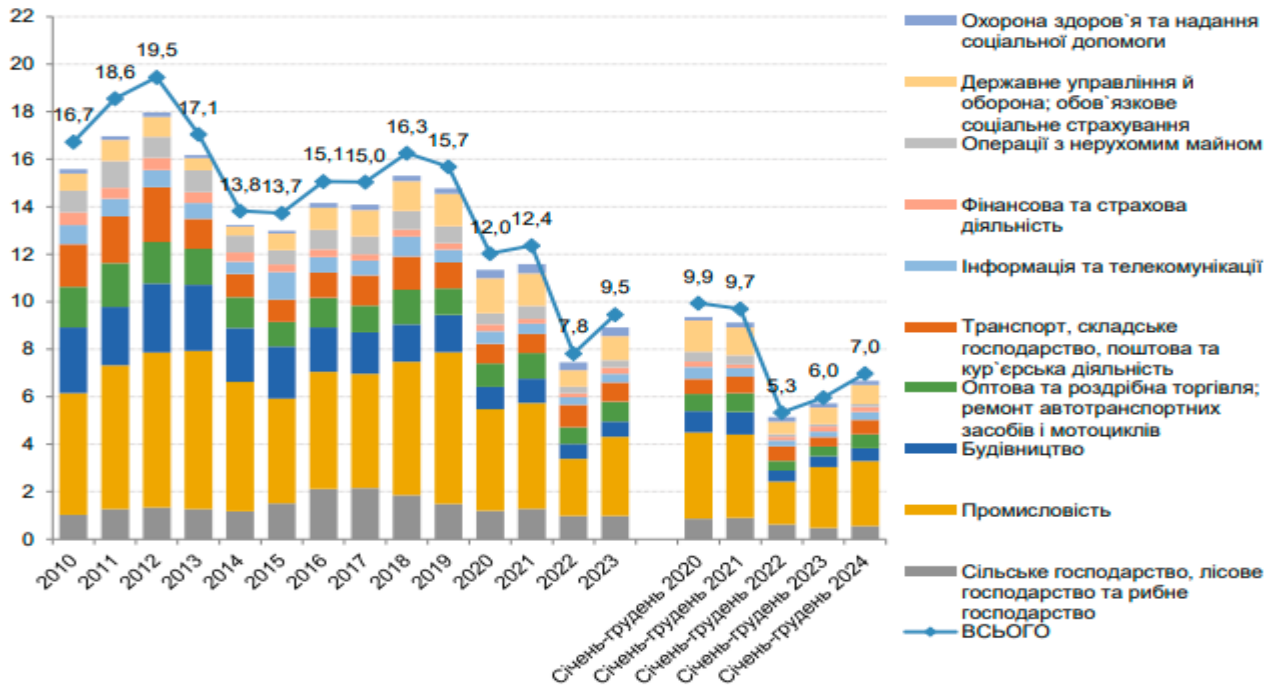

Рисунок 2.2 – Динаміка структури капітальних інвестицій в Україні за основними видами діяльності у 2010–2024 рр., % від ВВП

Джерело: [30]

За попередніми оцінками Національного банку України, у 2024 році обсяг прямих іноземних інвестицій(ПІІ), залучених в економіку України, становив 3,8 млрд дол. США, що на 17,0 % менше порівняно з 2023 роком, коли цей показник сягав 4,6 млрд дол. США. Ключовою причиною скорочення надходжень ПІІ у 2024 році стало зменшення майже на 30 % обсягів реінвестування доходів нерезидентами, які здійснюють діяльність в Україні: з 3,4 млрд дол. США у 2023 році до 2,4 млрд дол. США у 2024 році. Водночас спостерігалось поступове зростання участі іноземних інвесторів через вкладення в акціонерний капітал, обсяг яких у 2024 році досяг 941 млн дол. США, що на 44,5 % перевищує показник попереднього року (651 млн дол. США). Разом із цим інвестиційна активність нерезидентів за борговими інструментами знизилася: у 2024 році обсяг таких вкладень становив 475 млн дол. США проти 523 млн дол. США у

2023 році [21].

Скорочення трудового потенціалу України зумовлене інтенсивними міграційними процесами, масовим переміщенням населення всередині країни, а також втратами серед цивільного населення внаслідок бойових дій. Станом на початок 2025 року чисельність робочої сили у віковій групі 15–70 років скоротилася більш ніж на 25 % порівняно з 2021 роком. Із цієї кількості понад 1 млн осіб було мобілізовано до лав Сил оборони України. На тимчасово окупованих з початку 2022 року територіях проживало близько 3 млн осіб, з яких орієнтовно 1,3 млн становили особи працездатного віку, тоді як ще майже 6,5 млн громадян були змушені залишити територію України через загострення безпекової ситуації [34]. Повномасштабна війна спричинила й незворотні людські втрати не лише серед військових, а й серед цивільного населення: з початку широкомасштабного вторгнення кількість загиблих цивільних осіб становить щонайменше 12,3 тис. [22].

Водночас найвідчутніші демографічні втрати зумовлені саме міграційними процесами. Масовий виїзд населення за кордон, поряд з іншими спричиненими війною демографічними втратами, формує стійкий дефіцит робочої сили, що здатен істотно уповільнити процеси післявоєнного відновлення держави. За оцінками Міністерства економіки України, упродовж наступного десятиліття національній економіці необхідно додатково залучити близько 4,5 млн працівників. Водночас результати оцінювання трудових ресурсів, проведеного Міжнародною організацією праці для досягнення цільових показників ВВП, визначених Урядом України на 2032 рік, свідчать, що реальні потреби у додатковій робочій силі можуть бути значно вищими та сягати до 8,6 млн осіб [56].

Паралельно спостерігається зниження частки громадян, які декларують наміри повернутися в Україну з-за кордону. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, на початку 2023 року близько 77 % [9] вимушених мігрантів планували повернення на Батьківщину, на початку 2024 року цей показник знизився до 65 %, а на початок 2025 року — до 61 % [10].

Зазначена тенденція має стійкий характер і, ймовірно, посилюватиметься зі збільшенням тривалості воєнних дій.

Незважаючи на поступову адаптацію бізнесу та населення до умов воєнного часу, дефіцит робочої сили перетворився на одну з ключових проблем функціонування підприємств. Зокрема, у серпні 2024 року 63 % опитаних суб'єктів господарювання визначили нестачу персоналу як головний чинник, що негативно впливає на їхню діяльність [1]. Водночас кількість осіб, залучених до повної зайнятості, залишається співставною з чисельністю економічно неактивного населення.

Масове переміщення громадян унаслідок воєнних ризиків сформувало високий рівень трудової мобільності не лише в територіальному, а й у секторальному та кваліфікаційному вимірах, що створює передумови для підвищення гнучкості ринку праці. Посилення економічної безпеки у виробничій сфері пов'язане із забезпеченням продуктивної зайнятості на засадах гідної праці для осіб працездатного віку, насамперед внутрішньо переміщених осіб, а також із формуванням умов для інтеграції на ринок праці вимушених мігрантів, які повертатимуться з-за кордону. У відповідь на кадровий дефіцит роботодавці активніше залучають альтернативні джерела трудових ресурсів, зокрема осіб з інвалідністю, жінок, молодь, людей старшого віку та ветеранів війни. Вимушена адаптація до нових умов також прискорює впровадження автоматизації виробничих процесів і трансформацію підходів до оцінювання працівників за віковими та гендерними ознаками, що сприяє зменшенню упереджень і розширює можливості участі у зайнятості для груп населення, які раніше меншою мірою залучалися до ринку праці.

Зростання індексу споживчих цін в Україні з початку 2022 року зумовлене передусім повномасштабною війною, руйнуванням інфраструктури, порушенням логістичних ланцюгів, скороченням пропозиції товарів і послуг та підвищенням виробничих витрат бізнесу. Додатковим інфляційним чинником виступає поступова девальвація гривні за умов високої залежності економіки від експорту й імпорту. Водночас у 2022–2024 роках рівень інфляції залишався

співставним із показниками 2014 року та істотно нижчим, ніж у 2015 році (рис. 2.3).

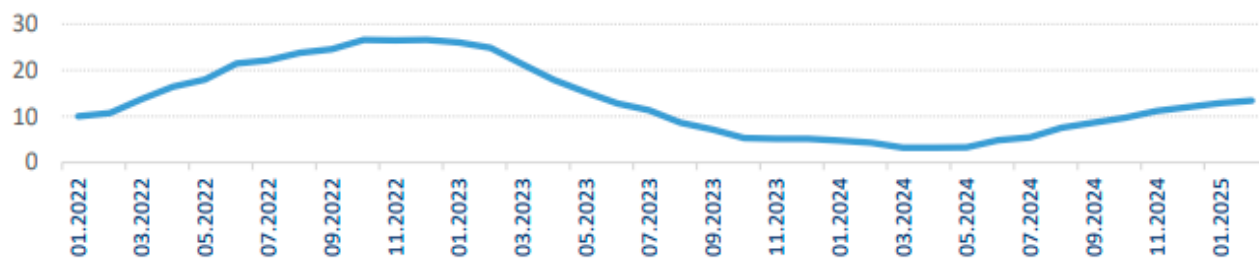

Рисунок 2.3 – Індекс споживчих цін, до відповідного місяця попереднього року у 2022–2025 рр., %

Джерело: [НБУ]

Пікового значення інфляція досягла у грудні 2022 року (26,6 % р/р), після чого протягом 16 місяців знижувалася завдяки курсовій стабільності, достатній внутрішній пропозиції продовольства, зменшенню світових цін і адаптації бізнесу до воєнних умов. У березні–квітні 2024 року інфляція знизилася до 3,2 % р/р, однак надалі відновився зростальний тренд, і у лютому 2025 року індекс споживчих цін у річному вимірі становив 13,4 %.

Активізація економічної діяльності зумовила позитивні зрушення на ринку праці та сприяла зростанню попиту на робочу силу в Україні. Згідно з даними десятої хвилі дослідження компанії Gradus Research, станом на серпень 2024 року частка осіб, зайнятих повний або неповний робочий день, зросла до 69 %, що на 7 в. п. перевищує показник грудня 2023 року (62 %) [15]. Водночас, попри загальне покращення ситуації у 2024 році, високий рівень безробіття й надалі чинить стримувальний вплив на доходи населення. За оцінками Національного банку України, наприкінці 2024 року рівень безробіття очікувався на рівні близько 14 % [29]. Дані Gradus Research також засвідчують зменшення частки безробітних до 23 % порівняно з 28 % у грудні 2023 року, а також скорочення частки осіб, які мають роботу, але тимчасово не працюють, з 8 % до 3 %.

В умовах дефіциту робочої сили зростання попиту на неї продовжувало стимулювати підвищення доходів найманих працівників. За підсумками 2024 року середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників зросла на

23,1 % порівняно з 2023 роком. При цьому посилилася й купівельна спроможність доходів населення, оскільки у 2023–2024 роках темпи зростання заробітної плати суттєво випереджали динаміку споживчих цін: у 2023 році — 17,5 % проти 5,1 %, а у 2024 році — 23,1 % проти 12,0 %.

Додатковим чинником зростання номінальних доходів населення стало підвищення мінімальної заробітної плати, яка протягом 2024 року у два етапи зросла майже на 20 % — з 6700 грн до 8000 грн, що насамперед позначилося на рівні оплати праці в державному секторі економіки. Окрім цього, індексація пенсій у березні 2024 року та їх подальше підвищення для окремих вікових груп у середині року сприяли збільшенню середнього номінального розміру пенсійних виплат.

Ознаками поживлення внутрішнього споживчого попиту стали зростання обороту роздрібної торгівлі на 11,6 % за підсумками 2024 року, а також позитивна динаміка у сфері послуг. Водночас процеси відновлення споживчого попиту залишалися нерівномірними як за окремими сегментами ринку, так і між різними групами населення. Аналогічна диференціація спостерігалася і в динаміці оплати праці за видами економічної діяльності: у 2024 році найвищі темпи зростання середньої заробітної плати зафіксовано в авіаційному транспорті (40,0 %), сфері інформації та телекомунікацій (38,2 %) та будівництві (34,0 %), тоді як у соціальній сфері — освіті та охороні здоров'я — підвищення заробітних плат відбувалося повільніше, ніж у середньому по країні.

Водночас на внутрішній споживчий попит продовжувало негативно впливати поступове зростання масштабів зовнішньої міграції. За даними ООН, чисельність громадян України за кордоном збільшилася з 6,3 млн осіб наприкінці 2023 року до 6,8 млн осіб станом на кінець 2024 року.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна зробити висновок, що стан економічної безпеки України в умовах повномасштабної війни характеризується поєднанням ознак поступової стабілізації та збереженням глибоких структурних ризиків. З одного боку, у 2023–2024 роках спостерігалось відновлення економічної активності, поживлення інвестиційних процесів,

зростання зайнятості, доходів населення та внутрішнього споживчого попиту, що свідчить про адаптаційний потенціал національної економіки до екстремальних умов. З іншого боку, руйнівний вплив війни продовжує визначати ключові загрози економічній безпеці, зокрема через масштабні втрати виробничого потенціалу, дефіцит трудових ресурсів, залежність від зовнішньої фінансової підтримки, інфляційні ризики та нерівномірність соціально-економічного відновлення. Значні обсяги потреб у відбудові, демографічні втрати та міграційні процеси формують довгострокові виклики для стійкості економічного розвитку. За таких умов підвищення рівня економічної безпеки України потребує переходу від переважно реактивних антикризових заходів до системної політики, орієнтованої на відновлення людського капіталу, стимулювання інвестицій, зміцнення внутрішнього ринку праці та зменшення структурних дисбалансів, що є передумовою стійкого післявоєнного розвитку держави.

2.2 Трансформація ринку праці України в умовах глобальних економічних викликів

У сучасних економічних реаліях особливої актуальності набуває аналіз трансформацій, що відбуваються на ринку праці в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Рівень такої безпеки безпосередньо визначається станом ринку праці, характером його структурних змін, домінуючими тенденціями розвитку, а також здатністю до гнучкої адаптації до нових соціально-політичних викликів і умов.

Для України аналіз тенденцій економічної активності, насамперед зайнятості населення, набув особливої значущості в умовах загострення соціально-економічних проблем, спричинених повномасштабною збройною агресією РФ. Дослідження поточних змін є вкрай важливим для усвідомлення

масштабів і глибини трансформацій, що відбуваються на ринку праці, а також для формування ефективних напрямів реагування на наявні виклики. Руйнування виробничої інфраструктури, масові міграційні процеси, структурні зрушення у складі робочої сили та інші фактори зумовили істотний дисбаланс між попитом і пропозицією праці в Україні.

Водночас слід зауважити, що починаючи з 2022 року, в умовах обмеженості офіційної статистичної інформації, оцінювання впливу війни на ринок праці як у цілому, так і в розрізі окремих соціально-демографічних груп та регіонів істотно ускладнюється і потребує застосування додаткових дослідницьких підходів, зокрема використання альтернативних джерел даних, таких як результати соціологічних опитувань, експертні оцінки, прогнози та аналітичні матеріали міжнародних організацій [32].

У період 2011–2021 рр. в Україні простежується стійка тенденція до скорочення чисельності робочої сили — з 20,9 млн осіб до 17,3 млн осіб, що становить зменшення на 3,6 млн осіб або 17,2 %, а також зайнятого населення — з 19,2 млн осіб до 15,6 млн осіб, тобто на 3,6 млн осіб або 18,8 % [52, 63] (табл. 2.1). Основними чинниками таких змін стали, передусім, довготривалі соціально-економічні наслідки військового вторгнення РФ на територію України у 2014 році, які істотно вплинули на демографічні процеси та функціонування національного ринку праці.

Таблиця 2.1

**Динаміка абсолютних показників стану ринку праці України
(за методологією МОП), 2011-2024 рр., млн. осіб**

<i>Рік</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Робоча сила	20,9	20,9	20,8	19,9	18,1	18	17,9
Зайняте населення	19,2	19,3	19,3	18,1	16,4	16,3	16,2
Безробітні	1,7	1,6	1,5	1,9	1,7	1,7	1,7
<i>Рік</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022*</i>	<i>2023*</i>	<i>2024*</i>
Робоча сила	17,9	18,1	17,6	17,3	15,2	15,1	15,1
Зайняте населення	16,4	16,6	15,9	15,6	12,4	12,2	12,3
Безробітні	1,6	1,5	1,7	1,7	2,8	2,9	2,8

* *прогнозовані значення*

Джерело: [42]

Варто зазначити, що рівень економічної активності населення у сфері суспільно корисної діяльності держави оцінюється за такими ключовими індикаторами, як чисельність економічно активного населення та кількість зайнятих осіб, які відображають обсяг людських ресурсів, залучених до трудової діяльності. Дані, наведені в таблиці 2.2, свідчать про загальну тенденцію до скорочення економічно активного населення протягом досліджуваного періоду — на 2599,3 тис. осіб, або на 13 %.

Таблиця 2.2

**Аналіз показників кількості економічно активного населення та
зайнятого населення України за 2014–2021 рр.**

Роки	Кількість економічно активного населення, тис. осіб	Чисельність зайнятого населення (у віці 15–70 років), тис. осіб	Чисельність зайнятого населення (працездатного віку), тис. осіб	Рівень зайнятості населення у % до загальної чисельності населення
2014	19920,9	18073,3	17188,1	56,6
2015	18097,9	16443,2	15742,0	56,7
2016	17955,1	16276,9	15626,1	56,3
2017	17854,4	16156,4	15495,9	56,1
2018	17939,5	16360,9	15718,6	57,1
2019	18066,0	16578,3	15894,9	58,2
2020	17589,5	15915,3	15244,5	56,2
2021	17321,6	15610,0	14957,3	55,7

Джерело: [57]

Водночас у 2018–2019 роках спостерігалось незначне зростання цього показника, що було зумовлено пожвавленням ділової активності в провідних секторах економіки та сприятливими зрушеннями демографічного характеру.

Чисельність зайнятого населення також демонструє стійку тенденцію до зменшення: упродовж 2014–2021 рр. вона скоротилася на 2463,3 тис. осіб, що становить 13,6 %. Особливо негативним явищем, з огляду на загальне скорочення населення, є зменшення кількості зайнятого населення працездатного віку на 2230,8 тис. осіб. Аналіз співвідношення рівня зайнятості до загальної чисельності населення показує, що середньорічне значення цього показника за період дослідження становило 56,6 %. Максимальний рівень зайнятості був зафіксований у 2019 році — 58,2 %, тоді як мінімальний — у 2021

році (55,7 %), що пояснюється сукупним впливом чинників зовнішнього та внутрішнього економічного середовища, зокрема наслідками пандемії та активізацією трудової міграції.

За оцінками Міністерства економіки України, представленими у Програмі фінансової підтримки України від Європейського Союзу «План для Ukraine Facility», у 2024 році чисельність робочої сили становила 15,1 млн осіб, з яких 12,3 млн були зайнятими, а рівень безробіття сягнув 18,7 % [58].

Наведені показники свідчать про істотне ускладнення ситуації на ринку праці України у 2024 році на тлі сформованого тривалого низхідного тренду (рис. 2.4).

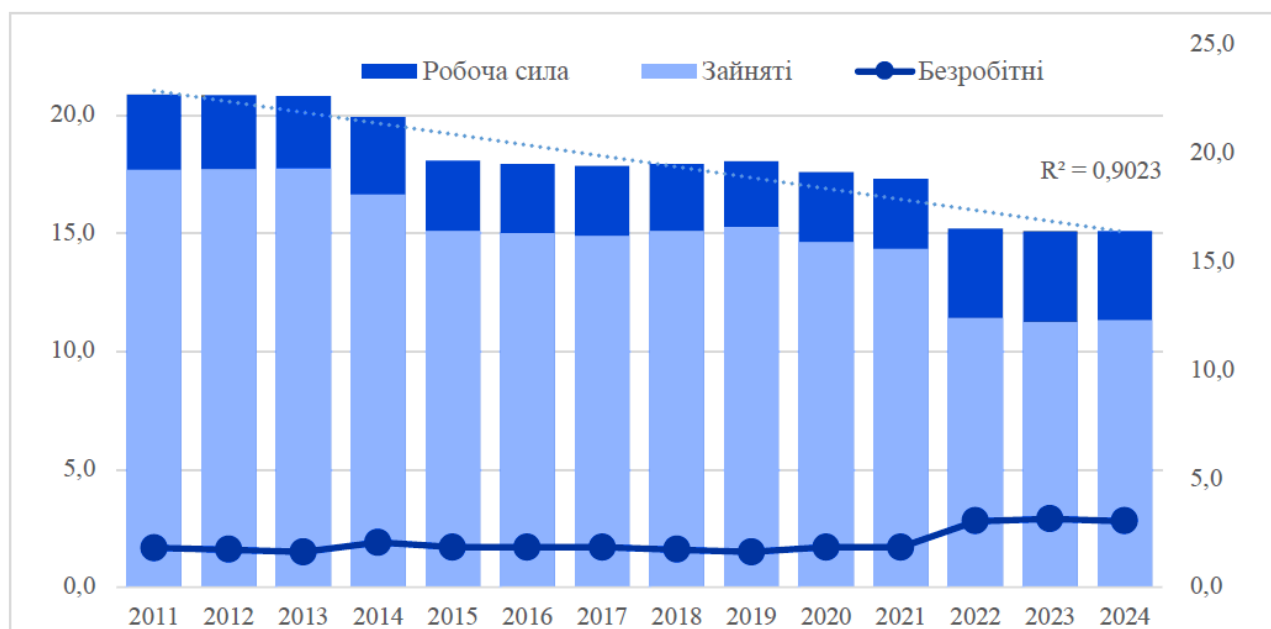

Рисунок 2.4 – Динаміка показників економічної активності населення на ринку праці України, 2011-2024 рр., млн. осіб

Джерело: [58]

Зокрема, чисельність робочої сили скоротилася на 2,2 млн осіб, або на 12,8 %, порівняно з 2021 роком та на 5,8 млн осіб, або на 27,7 %, порівняно з 2011 роком. Водночас чисельність зайнятого населення зменшилася ще більш відчутно — на 3,3 млн осіб (21,2 %) відносно 2021 року та на 6,9 млн осіб (36,0 %) порівняно з 2011 роком. На цьому тлі відбулося суттєве зростання чисельності безробітного населення: у 2024 році вона збільшилася на 1,1 млн осіб, або на 64,7 %, у порівнянні як з 2011, так і з 2021 роками, коли кількість

безробітних в Україні становила 1,7 млн осіб.

Поряд зі зростанням абсолютної чисельності безробітних упродовж 2011–2024 рр. в Україні спостерігалось й підвищення рівня безробіття. Після досягнення найнижчого за останні десятиліття показника у 2013 році, коли рівень безробіття становив 7,3 % за методологією МОП, з 2014 року, унаслідок окупації частини території України, розпочався період його стійких коливань у межах 8,2–9,9 % до 2021 року. Починаючи з 2022 року рівень безробіття різко зріс, майже подвоївшись порівняно з довоєнним періодом, і досяг свого максимального значення у 2023 році — 18,9 % [54, 58] (рис. 2.5).

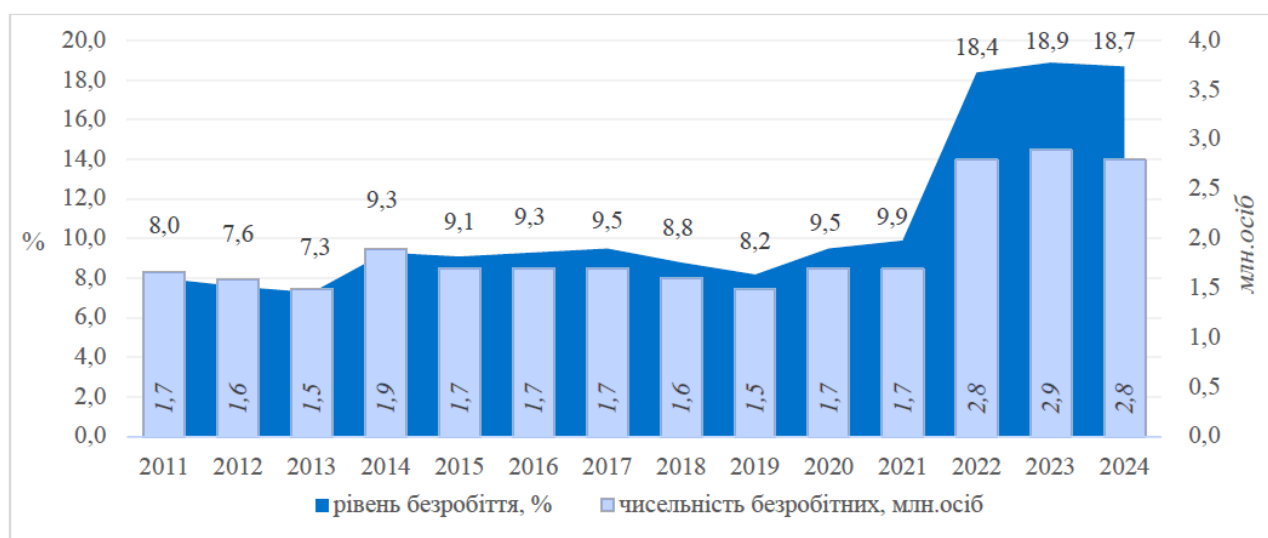

Рисунок 2.5 – Динаміка показників безробіття населення України віком 15-70 років за методологією Міжнародної організації праці, 2011-2024 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [54, 58]

Що стосується гендерної структури зайнятого населення України, то до 2021 року характерним було стале домінування чоловіків (рис. 2.6), частка яких перевищувала 50 %.

Зокрема, у 2011 році співвідношення жінок і чоловіків становило 48,7 % до 51,3 %, у 2016 році — 48,1 % до 51,9 %, а у 2021 році — 47,5 % до 52,5 % відповідно [28]. В умовах відсутності офіційної статистичної інформації після 2022 року можливості кількісної оцінки змін у гендерній структурі зайнятого населення є обмеженими.

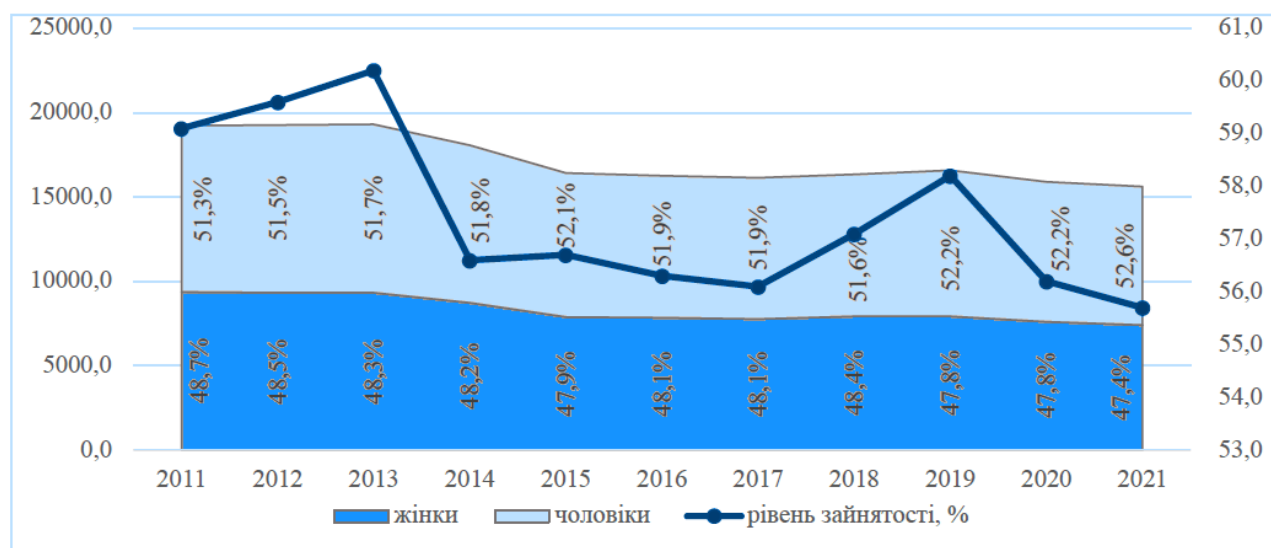

Рисунок 2.6 – Динаміка гендерної структури зайнятого населення України у 2011-2021 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [28]

Водночас з урахуванням наслідків повномасштабної війни обґрунтованим видається припущення про поступове згладжування традиційної гендерної переваги чоловіків або навіть її трансформацію на користь жінок. По-перше, значна частина чоловічого населення була мобілізована до Збройних сил України або залучена до виконання оборонних завдань в інших формах, що суттєво скоротило їхню участь у цивільному сегменті ринку праці. По-друге, в останні роки спостерігається активізація економічної участі жінок, зокрема їх залучення до видів діяльності та професій, які раніше традиційно вважалися «чоловічими», що також впливає на зміну гендерної структури зайнятості.

Таким чином, можна стверджувати, що структура зайнятого населення в Україні поступово трансформується у напрямі зростання участі жінок, що матиме відчутний вплив на функціонування ринку праці. Зокрема, це актуалізує потребу в адаптації умов праці до специфічних потреб жінок, посиленні принципів гендерної рівності, розширенні можливостей поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками, а також розвитку системи соціальних сервісів. У післявоєнний період зазначена тенденція, ймовірно, збережеться, що обумовлює необхідність перегляду та вдосконалення державної політики у сфері зайнятості з акцентом на підтримку економічної активності жінок, сприяння їх

професійному розвитку та подолання гендерних бар'єрів на ринку праці.

До основних чинників зниження економічної активності населення належать втрата робочих місць унаслідок вимушеного переміщення населення, підвищення рівня травматизму та процесів старіння, зумовлених війною, обмежений доступ до якісних програм перекваліфікації, поширення тіньової зайнятості, а також недостатня мотивація до участі в ринку праці через низький рівень оплати праці.

Характерною тенденцією у структурі зайнятого населення України впродовж 2011–2021 рр. стало істотне скорочення як чисельності, так і питомої ваги молоді (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка чисельності зайнятого населення України за віковими групами у 2011–2021 рр., тис. осіб

Зайняте населення віком 15–70 років	2011		2016		2021	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
у тому числі за віковими групами:						
15–24 роки	2119,70	10,4	1 143,60	7,0	913,7	5,9
25–29 років	2727,20	13,4	2 149,30	13,2	1666,4	10,7
30–34 роки	2611,40	12,8	2 397,50	14,7	2252,3	14,4
35–39 років	2584,3	12,7	2 263,90	13,9	2380,3	15,2
40–49 років	5085,20	25,0	4 194,20	25,8	4258,4	27,3
50–59 років	4048,90	19,9	3477,6	21,4	3486,2	22,3
60 років і старше	1147,5	5,6	650,8	4,0	652,7	4,2

Джерело: побудовано за [23, 24, 64]

Так, у 2011 році частка зайнятих осіб віком 15–34 роки становила 36,6 %, при цьому найбільш чисельною групою були молоді люди у віці 25–29 років, частка яких дорівнювала 13,4 % у загальній структурі зайнятих у країні. У 2021 році питома вага молоді віком 15–34 роки у складі зайнятого населення зменшилася до 31,0 %, при цьому домінуючою віковою групою стали особи 30–34 років, які становили 14,4 % загальної чисельності зайнятих [23, 24, 64].

Водночас упродовж 2011–2021 рр. загальна чисельність молоді віком 15–34 роки скоротилася на 2525,9 тис. осіб, або на 35,2 %, тоді як чисельність зайнятого населення у віці 15–70 років зменшилася на 4714,2 тис. осіб, або на

23,2 %. Це свідчить про випереджальні темпи скорочення молодіжної складової у структурі зайнятості, що формує додаткові ризики для відтворення трудового потенціалу та сталого розвитку національного ринку праці.

Вагомою характеристикою функціонування ринку праці є співвідношення попиту й пропозиції робочої сили, яке відображається через показники зареєстрованого ринку праці. Для України сучасний етап характеризується істотним скороченням ємності ринку праці. Так, за даними Державної служби зайнятості України, у 2021 році роботодавці повідомили центри зайнятості про наявність 705,8 тис. вакансій, у 2022 році — 396,3 тис., а у 2023 році — 329,4 тис. вакансій. Таким чином, поточна потреба ринку праці становить менше 47 % від рівня 2021 року, а кількість вакансій у 2023 році порівняно з 2019 роком скоротилася на 53,3 %.

Водночас, попри зменшення чисельності зареєстрованих безробітних, ринок праці України залишається праценадлишковим. Попри зростання кількості вакансій, зафіксоване впродовж останніх двох років, рівень працевлаштування безробітних залишається недостатнім. Так, із 248,8 тис. офіційно зареєстрованих безробітних у січні–липні 2025 року роботу отримали лише 153,2 тис. осіб, що становить менше 62 % [69]. Водночас для більшості шукачів роботи (близько 80 %) визначальними чинниками під час працевлаштування є гідний рівень заробітної плати, територіальна близькість місця роботи, гнучкий графік, офіційне оформлення трудових відносин і можливість дистанційної зайнятості. Серед безробітних лише 23,1 % готові змінити професію, тоді як 29,6 % категорично не розглядають таку можливість через складність навчання (32,2 %) або сумніви щодо ефективності здобуття нового фаху (44,4 %) [33].

Основними перешкодами у процесі пошуку роботи залишаються невідповідність рівня оплати праці очікуванням шукачів, обмежена кількість вакансій, розрив між наявними навичками та вимогами роботодавців, прояви дискримінації, а також недостатня результативність діяльності служб зайнятості. Додатково негативний вплив на ринок праці справляють руйнування

підприємств, ускладнення логістичних процесів, дезорганізація усталених виробничих зв'язків і перебої у постачанні критично важливих ресурсів, що тривають в умовах війни та призводять до подальшої втрати робочих місць.

Водночас відновлення та нарощування економічної активності підприємств і надалі стримується низкою невирішених проблем. Зокрема, 55,5 % представників малого та середнього бізнесу визначають непередбачуваність державної політики як ключову перешкоду для розвитку [62]. Серед інших суттєвих чинників називають недостатній попит (53,5 %), загальну невизначеність економічної ситуації (52,7 %), дефіцит трудових ресурсів (51,6 %) та обмежений доступ до фінансового капіталу (39,8 %) [33].

Сучасний ринок праці України зазнає глибоких трансформацій під впливом війни, масштабних міграційних переміщень, демографічних втрат і руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, а також дії глобальних чинників, зокрема цифровізації економіки та посилення конкуренції за висококваліфіковані трудові ресурси. У сукупності ці процеси зумовили формування низки стійких тенденцій (трендів), які визначають сучасну динаміку зайнятості та особливості функціонування ринку праці в умовах воєнного стану.

Перший тренд, який було проаналізовано, полягає у зниженні економічної активності населення та звуженні можливостей ринку праці й проявляється у скороченні пропозиції робочої сили, низькій готовності населення до професійної перекваліфікації, а також у наявності стійких структурних бар'єрів, що ускладнюють процеси відновлення зайнятості. «...Другий тренд – поглиблення дисбалансів і зростання структурного безробіття через розрив між освітньо-професійною підготовкою та реальними потребами економіки. Третій тренд полягає у дефіциті якісної робочої сили, який охоплює практично всі галузі економіки (зокрема й критично важливі), що посилює економічну нестабільність. Четвертий тренд полягає у стрімкому зростанні неформальної зайнятості, яка, з одного боку, стала формою адаптації до ризиків війни, а, з другого – обмежує соціальні гарантії та посилює тінізацію економіки. П'ятий тренд відтворює вплив людського й інтелектуального капіталу за кордон, що

знижує потенціал відновлення економіки та створює ризики «втрати покоління». Шостий тренд – поширення підприємництва, яке набуло функцій механізму соціально-економічної адаптації, зокрема й через активне залучення жінок до бізнесу. Сьомий тренд – масова перекваліфікація працівників, що сприяє підвищенню професійної мобільності та адаптації робочої сили до нових вимог ринку, проте, потребує модернізації системи професійної освіти. Останній, восьмий тренд – розвиток цифровізації та нових форматів зайнятості (гіг-економіка, дистанційна робота), які зменшують бар'єри доступу до праці та формують передумови для інноваційних моделей зайнятості.» [76].

Сукупність зазначених трендів вказує на трансформацію українського ринку праці та його поступовий перехід до нової моделі функціонування, у межах якої визначальну роль відіграють гнучкість, професійна мобільність працівників і цифровізація процесів зайнятості як ключові чинники відновлення та забезпечення стійкого розвитку.

2.3 Міжнародні резерви як чинник економічної безпеки держави

Відповідно до трактування Національного банку України, міжнародні резерви являють собою ліквідні фінансові активи держави, які можуть бути використані для регулятивних або інших цілей загальноекономічного характеру. Зазначені активи перебувають під контролем і управлінням органів грошово-кредитного регулювання та визнаються міжнародною спільнотою як офіційні резервні активи [29].

Статистичні дані Світового банку, що узагальнюють інформацію про обсяги міжнародних резервів країн світу, починаючи з 1960 року, оприлюднюються, як правило, із суттєвим часовим запізненням. У зв'язку з цим найактуальніша статистика дає змогу ідентифікувати провідні країни за рівнем міжнародних резервів станом за 2024 рік [84] та проаналізувати динаміку цього показника за попередній рік (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Країни-лідери за розміром міжнародних резервів за 2021-2024рр

Країна	2021, млрд дол. США	Місце	2022, млрд дол. США	Місце	2024, млрд дол. США	Місце	Приріст 2021 - 2024, %
Китай	3427,9	1	3306,8	1	3456,0	1	0,8
Японія	1405,7	2	1227,6	2	1230,7	2	-12,4
Швейцарія	1109,8	3	923,6	3	909,4	4	-18,1
США	716,2	4	706,6	4	910,0	3	27,1
Росія	632,2	6	581,7	5	-	-	-
Індія	638,5	5	567,3	6	643,1	5	0,7
Саудівська Аравія	473,9	8	478,2	7	463,9	6	-2,1
Гонконг (Китай)	496,9	7	424,0	8	425,6	7	-14,3
Республіка Корея	463,3	9	423,4	9	418,2	8	-9,7
Бразилія	362,2	11	324,7	10	329,7	11	-9,0
Сінгапур	425,1	10	296,6	11	383,9	9	-9,7
Німеччина	295,7	12	293,9	12	377,9	10	27,8
Франція	244,3	14	242,4	13	282,9	13	15,8
Італія	227,5	15	224,6	14	290,5	12	27,7
Таїланд	246,0	13	216,5	15	236,9	14	-3,7
Мексика	207,8	17	201,1	16	232,0	15	11,6
Ізраїль	212,9	16	194,2	17	214,5	17	0,8
Велика Британія	194,2	18	176,4	18	174,6	18	-10,1
Польща	166,0	20	166,7	19	223,1	16	34,4
Чехія	173,6	19	140,0	20	146,3	19	-15,7
...	...	...	...	...	...	...	...
Україна	31,0	56	28,5	57	43,8	47	41,3

Джерело: розраховано за даними [Світового банку (World Bank, 2025)]

Інформація, подана в табл. 2.4, свідчить про те, що упродовж аналізованого року 10 країн-лідерів за обсягом міжнародних резервів зазнали їх скорочення, тоді як незначне зростання резервів у трьох країнах — у межах 0–1 % — фактично не виходить за рамки статистичної похибки. Такі країни як США, Німеччина, Франція, Італія, Мексика, Польща значно збільшили обсяг міжнародних резервів.

Одним із базових індикаторів валютної безпеки як складової фінансової безпеки держави, передбачених системою показників економічної безпеки, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» № 1277 від 29 жовтня 2013 р., є показник 9.5.3 «Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту». Даний індикатор

відображає здатність держави забезпечувати фінансову стійкість та безпечне автономне функціонування економіки у разі припинення або суттєвого скорочення валютних надходжень до міжнародних резервів, що може бути зумовлено різними внутрішніми й зовнішніми чинниками. Його значення визначається як співвідношення обсягу валових міжнародних резервів на певну дату до середньомісячної вартості критичного імпорту. Згідно з Методичними рекомендаціями, оптимальним вважається рівень показника на рівні 5 місяців імпорту, задовільним — 3, незадовільним — 2,5, небезпечним — 2, а критичним — 1,5 місяця.

В Україні, станом на 1 січня 2025 року, обсяг міжнародних резервів становив 43 787,6 млн дол. США. Упродовж грудня 2024 року резерви зросли на 9,7 % порівняно з листопадом, що було зумовлено значними валютними надходженнями від міжнародних партнерів, які перевищили обсяги чистого продажу іноземної валюти Національним банком України та виплати за зовнішніми борговими зобов'язаннями.

На рисунку 2.7 відображено динаміку міжнародних резервів України починаючи з 01.02.2022.

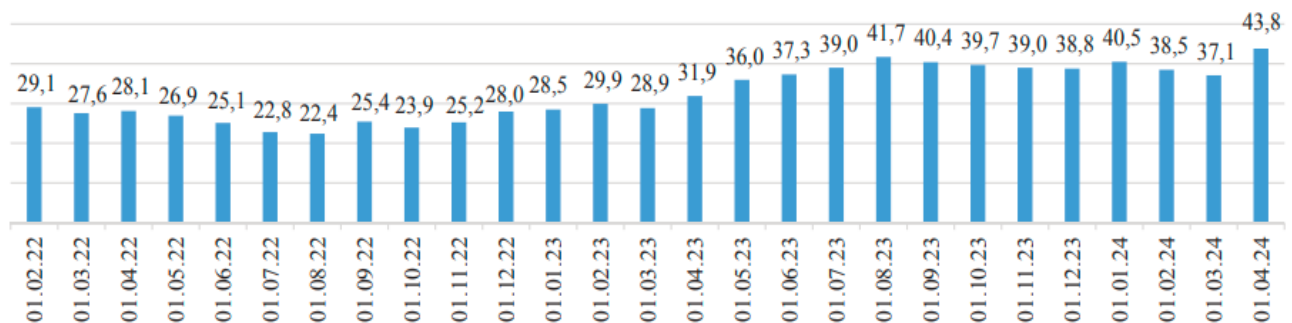

Рисунок 2.7 – Міжнародні резерви України, млрд дол. США

Джерело: [14]

Зміни обсягу міжнародних резервів у зазначений період були зумовлені сукупністю ключових чинників, серед яких можна виокремити такі:

По-перше, суттєвий вплив на динаміку міжнародних резервів мали надходження на користь уряду та виплати з обслуговування і погашення державного боргу. У грудні 2024 року на валютні рахунки уряду в

Національному банку України надійшло 9 461,1 млн дол. США, з яких 4 411,1 млн дол. США становила макрофінансова допомога Європейського Союзу, 3 935,3 млн дол. США — кошти Світового банку, у тому числі залучені через механізм DPL за участі США, Японії та Великої Британії, 1 088,8 млн дол. США — фінансування від Міжнародного валютного фонду, а 25,9 млн дол. США — надходження від інших кредиторів. Водночас уряд України здійснив виплати з обслуговування та погашення державного боргу в іноземній валюті на суму 132,6 млн дол. США, зокрема 75,2 млн дол. США — Світовому банку, 4,5 млн дол. США — ЄБРР та 52,9 млн дол. США — іншим міжнародним кредиторам. Окрім цього, було здійснено окремі платежі на користь Міжнародного валютного фонду в обсязі 252,0 млн дол. США.

По-друге, важливу роль відігравали операції Національного банку України на валютному ринку. Згідно з балансовими даними, у грудні НБУ продав на міжбанківському валютному ринку 5 308,9 млн дол. США та викупив до резервів 0,4 млн дол. США. У результаті чистий продаж іноземної валюти становив 5 308,5 млн дол. США, що майже вдвічі перевищує відповідний показник листопада. Посилення валютних інтервенцій було зумовлене насамперед сезонним чинником — зростанням бюджетних видатків і активізацією фінансово-господарських операцій наприкінці року.

По-третє, позитивний вплив на обсяг міжнародних резервів мала переоцінка фінансових інструментів унаслідок змін їх ринкової вартості та валютних курсів. За підсумками грудня вартість фінансових активів зросла на 92,4 млн дол. США.

Станом на 1 січня 2026 року, за попередніми даними, міжнародні резерви України становили 57 292,5 млн дол. США, що є найвищим показником за всю історію незалежної України.

Визначальними чинниками, які сформували динаміку міжнародних резервів України, стали такі:

- 1) Надходження на користь уряду та виплати за обслуговування й погашення державного боргу.

На валютні рахунки уряду в Національному банку надійшло 6 915,3 млн дол. США. З цієї суми:

- 3 912,5 млн дол. США – через рахунки Світового банку;
- 2 699,0 млн дол. США – від ЄС у межах фінансового інструменту Ukraine Facility;
- 303,8 млн дол. США – від розміщення ОВДП.

Уряд України виплатив за обслуговування та погашення державного боргу в іноземній валюті 668,4 млн дол. США, з яких:

- 212,9 млн дол. США – борг перед Світовим банком;
- 212,7 млн дол. США – обслуговування та погашення ОВДП;
- 182,2 млн. дол. США – виплати за державними деривативами;
- 5,0 млн дол. США – борг перед ЄБРР;
- 2,1 млн дол. США – борг перед Європейським інвестиційним банком;
- 53,5 млн дол. США – борг перед іншими міжнародними кредиторами.

Крім того, Україна сплатила Міжнародному валютному фонду 171,4 млн дол. США.

2) Операції Національного банку України на валютному ринку також суттєво впливали на динаміку міжнародних резервів. Згідно з балансовими даними, у грудні НБУ реалізував на валютному ринку 4 702,1 млн дол. США та водночас викупив до резервів 0,5 млн дол. США. Таким чином, чистий обсяг продажу іноземної валюти становив 4 701,6 млн дол. США, що у 1,7 раза перевищує показник листопада. Посилення валютних інтервенцій було зумовлене передусім сезонними чинниками, зокрема зростанням бюджетних видатків і активізацією фінансово-господарської діяльності наприкінці року. Разом із тим, порівняно з груднем 2024 року обсяг валютних інтервенцій НБУ був меншим на 13 %.

3) Переоцінка фінансових інструментів, зумовлена змінами їх ринкової вартості та коливаннями валютних курсів, також істотно вплинула на обсяг

міжнародних резервів. У грудні внаслідок такої переоцінки вартість фінансових активів зростає на 1 162,3 млн дол. США.

Загалом упродовж 2025 року міжнародні резерви України збільшилися на 30,8 %. У попередньому році держава отримала безпрецедентні обсяги міжнародної фінансової підтримки за період повномасштабної війни — 52,4 млрд дол. США відповідно до балансових даних. Найвагоміші надходження забезпечив Європейський Союз у розмірі 32,7 млрд дол. США, ще 13,2 млрд дол. США було залучено через рахунки Світового банку, 3,4 млрд дол. США — від Канади, 0,9 млрд дол. США — від Міжнародного валютного фонду та 0,2 млрд дол. США — від Банку розвитку Ради Європи. Також Україна отримала 2,0 млрд дол. США відповідно до угоди з Великобританією в межах механізму ERA. Водночас зазначені кошти не були включені до складу міжнародних резервів України у зв'язку з їх цільовим та обмеженим характером використання (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Офіційні міжнародні резерви України у 2025 р. (млн. дол. США)

Станом на дату	Показник	Абс. приріст	Відн. приріст
на 31.12.2024	43 795,35	3868,23	9,69%
на 31.01.2025	43 009,64	-785,71	-1,79%
на 28.02.2025	40 149,83	-2859,81	-6,65%
на 31.03.2025	42 384,25	2234,42	5,57%
на 30.04.2025	46 689,94	4305,69	10,16%
на 31.05.2025	44 545,87	-2144,07	-4,59%
на 30.06.2025	45 069,51	523,64	1,18%
на 31.07.2025	43 033,68	-2035,83	-4,52%
на 31.08.2025	46 035,19	3001,51	6,97%
на 30.09.2025	46 638,11	602,92	1,31%
на 31.10.2025	49 521,20	2883,09	6,18%
на 30.11.2025	54 756,29	5235,09	10,57%

Джерело: [31]

Крім того, у 2025 році Україна залучила понад 3,3 млрд дол. США шляхом розміщення валютних облігацій внутрішньої державної позики. У поєднанні з масштабною міжнародною фінансовою підтримкою це дало змогу, по-перше, повністю профінансувати виплати за обслуговування та погашення державного боргу в іноземній валюті в обсязі 6,8 млрд дол. США, а також розрахунки з

Міжнародним валютним фондом на суму 3,2 млрд дол. США. По-друге, зазначені надходження забезпечили компенсацію чистих валютних інтервенцій Національного банку України з продажу іноземної валюти в обсязі 36,2 млрд дол. США, які здійснювалися з метою покриття структурного дефіциту валютного ринку та пом'якшення надмірних курсових коливань в умовах режиму керованої гнучкості обмінного курсу. По-третє, це дозволило наростити міжнародні резерви до історично найвищого рівня, достатнього для подальшого підтримання курсової стабільності.

Рекордне зростання міжнародних резервів у період повномасштабної війни стало результатом поєднання кількох взаємопов'язаних чинників. Вирішальну роль відіграла масштабна підтримка міжнародних партнерів, яка фактично є компенсацією за внесок України у забезпечення регіональної та глобальної безпеки. Важливим чинником також стала стабільна робота внутрішнього боргового ринку, що є наслідком узгодженої взаємодії фіскальної та монетарної політики. Окреме значення мала політика Національного банку України, зокрема застосування комплексу процентних, валютно-курсівих і регуляторних інструментів, а також заходів контролю за рухом капіталу, що забезпечило можливість формувати резерви швидшими темпами, ніж їх використання, і накопичувати фінансову «подушку безпеки». За оцінками НБУ, у 2026 році Україна розраховує на надходження понад 45 млрд дол. США міжнародної допомоги, що має стати ключовим ресурсом для безперебійного фінансування оборонних потреб, відбудови економіки та збереження стійкості валютного ринку.

Варто зазначити, що поточний рівень міжнародних резервів України є достатнім для покриття імпорту товарів і послуг упродовж 5,9 місяця в майбутньому періоді.

Міжнародні валютні резерви Національного банку України формуються у вигляді монетарного золота, іноземної валюти та державних цінних паперів, номінованих у відповідних валютах; до їх складу також можуть входити кошти, розміщені на рахунках у міжнародних фінансових організаціях. Зазначені

резерви використовуються для проведення міжнародних розрахунків і платежів, фінансування дефіциту платіжного балансу, підтримання стабільності обмінного курсу національної валюти на міжнародних ринках та виконання інших макроекономічних стабілізаційних функцій.

Структуру золотовалютних резервів НБУ за даними МВФ за листопад 2025 наведено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Офіційні міжнародні резерви України на 30 листопада 2025

Структура	Показник	
	млн. дол. США	%
1. Активи в іноземній валюті	50906,95	92,97%
- Цінні папери	25994,77	47,47%
- Валюта та депозити	24912,18	45,50%
2. Резервна позиція в МВФ	0,33	0,00%
3. СПЗ (спеціальні права запозичення МВФ)	185,47	0,34%
4. Монетарне золото	3663,54	6,69%
5. Інші	-	
Резервні активи (всього)	54756,29	100,00%

Джерело: [31]

Станом на 30 листопада 2025 року обсяг офіційних резервних активів України становив 54 756,3 млн дол. США. При цьому частка монетарного золота, з урахуванням золотих депозитів і операцій своп, була відносно незначною — 3 663,5 млн дол. США, або 6,69 % загального обсягу резервів. Основну ж частину міжнародних резервів України формували активи, номіновані у конвертованих валютах, зокрема цінні папери, готівкова іноземна валюта та депозити.

До основних проблем, пов'язаних із динамікою міжнародних резервів України, доцільно також віднести їх неоптимальну структуру. Зокрема, це проявляється у вкрай незначній частці золота в загальному обсязі міжнародних резервів, а також в абсолютному домінуванні долара США у валютній складовій резервних активів.

Золото є специфічним інвестиційним інструментом як для центральних банків, так і для інших учасників фінансового ринку, зокрема банків і фізичних осіб. Це зумовлено насамперед високими транзакційними витратами,

пов'язаними з операціями купівлі, продажу та зберігання фізичного металу, значною різницею між цінами купівлі й реалізації, а також підвищеною волатильністю його ринкової вартості. Водночас аналіз динаміки світових цін на золото з початку 2000-х років свідчить про їх суттєве зростання — майже у вісім разів, із приблизно 300 дол. США до близько 2 400 - 2500 дол. США за унцію станом на початок 2025 року. Попри це, Україна традиційно характеризується низьким рівнем диверсифікації міжнародних резервів за рахунок нарощування частки золота.

Отже, динаміка міжнародних резервів України в умовах повномасштабної війни свідчить про їхню ключову роль у забезпеченні фінансової та макроекономічної стабільності держави. Значне скорочення резервів на початковому етапі воєнних дій було обумовлене необхідністю фінансування зовнішніх зобов'язань та підтримання фіксованого валютного курсу гривні з метою гарантування безперебійного імпорту критично важливих товарів. Водночас розширення міжнародної фінансової підтримки з боку країн-партнерів забезпечило відновлення позитивної динаміки міжнародних резервів і дозволило не лише компенсувати їх попереднє зменшення, а й перевищити довоєнний рівень. У таких умовах зростає значущість комплексної оцінки впливу міжнародних резервів на фінансову та економічну безпеку України, а також необхідність формування стратегічних підходів до їх подальшого нарощування, підвищення ефективності використання та оптимізації структури з урахуванням сучасних внутрішніх і зовнішніх викликів.

Висновки до розділу 2

У другому розділі кваліфікаційної роботи здійснено комплексний аналіз стану та особливостей забезпечення економічної безпеки України в умовах повномасштабної війни, що дає підстави сформулювати такі узагальнюючі висновки.

Встановлено, що повномасштабна війна стала визначальним системоутворювальним чинником дестабілізації економічної безпеки України, спричинивши одночасний і взаємопов'язаний негативний вплив на її ключові складові. Масштабні втрати виробничого потенціалу, руйнування критичної інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів і скорочення економічної активності суттєво обмежили здатність національної економіки до самовідтворення та стійкого розвитку. Найбільш уразливими виявилися виробнича, енергетична та демографічна складові, деструкція яких формує довгострокові ризики для економічної безпеки держави.

Доведено, що війна поглибила структурні диспропорції в економіці, загострила дефіцит трудових ресурсів унаслідок людських втрат і масової міграції, а також істотно знизила інвестиційну привабливість країни. Зовнішньоекономічна складова економічної безпеки зазнала значних втрат через обмеження експорту, блокування морських портів і зростання залежності від міжнародної фінансової та матеріально-технічної підтримки, що підвищує загальну вразливість економічної системи в умовах війни.

Виявлено, що трансформація ринку праці України відбувається під впливом сукупності воєнних і глобальних економічних викликів та характеризується глибокими деформаціями зайнятості, структури попиту і пропозиції робочої сили та форм трудових відносин. Ключовими проявами цих змін стали зростання безробіття й прихованої незайнятості, скорочення робочих місць у традиційних секторах, посилення територіальних і професійних дисбалансів, а також дефіцит кваліфікованих кадрів у стратегічно важливих галузях. Поширення гнучких і дистанційних форм зайнятості свідчить про адаптацію ринку праці до нових умов, водночас посилюючи ризики соціальної незахищеності та нестабільності трудових доходів.

Обґрунтовано, що міжнародні резерви в умовах війни набувають стратегічного значення як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки держави. Вони виконують стабілізаційну функцію, забезпечуючи валютну й фінансову стійкість, підтримку платоспроможності за зовнішніми

зобов'язаннями та фінансування критичного імпорту. Водночас залежність формування резервів від зовнішньої фінансової допомоги створює потенційні ризики для економічної безпеки у разі скорочення або затримки міжнародного фінансування.

Узагальнено, що забезпечення економічної безпеки України в умовах повномасштабної війни має кризовий і адаптивний характер та потребує поєднання стабілізаційних заходів із формуванням передумов для повоєнного відновлення. Це актуалізує необхідність удосконалення державної економічної політики, спрямованої на збереження людського капіталу, зміцнення фінансової стійкості, ефективне управління міжнародними резервами та зниження довгострокових загроз економічній безпеці держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1 Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки в умовах повоєнного відновлення країн

У сучасному глобалізованому середовищі проблематика забезпечення економічної безпеки набуває особливої актуальності для кожної держави. Спроможність підтримувати стійкий економічний розвиток, забезпечувати ефективне функціонування фінансово-економічної системи та захищати національні інтереси в економічній сфері є необхідною передумовою успішної інтеграції країни у світове співтовариство. У цьому контексті міжнародний досвід забезпечення економічної безпеки виступає важливим інтелектуальним ресурсом для держав, що прагнуть удосконалити власні підходи та стратегічні орієнтири. Різноманіття застосовуваних у зарубіжній практиці методів і інструментів створює можливості для запозичення та адаптації ефективних рішень з метою формування дієвої системи економічної безпеки на національному рівні.

У світі нараховується близько 35 держав, які з початку 1990-х років проходили етап постконфліктного або повоєнного економічного розвитку. У процесі відбудови національних економік ці країни поєднували мобілізацію внутрішніх людських і фінансових ресурсів із залученням міжнародної фінансової та інституційної підтримки. Водночас стратегічні перспективи їх економічного відновлення часто ускладнювалися наявністю глибоких структурних проблем, що сформувалися ще у довоєнний період. До найбільш відомих локальних воєнних конфліктів XX століття належать війни в Кореї, на Кіпрі, у В'єтнамі, Афганістані, Сирії, Грузії, а також у країнах Балканського регіону. Значних економічних втрат унаслідок воєн зазнали також Афганістан і низка африканських держав, зокрема Демократична Республіка Конго, Ліберія,

Сьєрра-Леоне та інші. Попри локальний характер цих конфліктів, їх наслідки мали відчутний вплив на політичні та економічні процеси у глобальному масштабі [75].

Аналіз світового досвіду країн, що зазнали впливу військових дій, дає змогу виокремити низку характерних аспектів їх соціально-економічних наслідків. Передусім ідеться про суттєве скорочення офіційних можливостей працевлаштування, що призводило до втрати населенням стабільних джерел доходів і зростання безробіття. За таких умов спостерігалось зниження купівельної спроможності, зокрема внаслідок високих темпів інфляції, а також активне розширення масштабів неформальної економічної діяльності. Показовим у цьому контексті є приклад Афганістану, де в період війни переважна частина економіки функціонувала в неформальному секторі, а виробництво опіуму стало одним із найбільших видів економічної діяльності, забезпечуючи зайнятість понад 3 млн осіб, або близько 20 % населення. Водночас ключові економічні інститути, зокрема центральний банк, податкова й митна служби, правоохоронні органи та судова система, виявилися вкрай слабкими [82].

Ще одним типовим наслідком воєнних конфліктів є зниження інституційної спроможності держав унаслідок концентрації ресурсів і управлінських зусиль на веденні бойових дій та поширення незаконної економічної активності. У таких умовах військові потреби часто витісняють цивільні, що істотно обмежує продуктивний потенціал національної економіки. Паралельно відбувається послаблення продовольчої безпеки, зумовлене обмеженим доступом до сільськогосподарських угідь через їх захоплення або замінування, руйнування логістичної інфраструктури та ланцюгів постачання, що, своєю чергою, спричиняє зростання цін на споживчі товари. У країнах із традиційною аграрною спеціалізацією саме відновлення продовольчої безпеки часто стає одним із ключових пріоритетів повоєнного економічного розвитку.

Крім того, військові дії призводять до істотного погіршення екологічної ситуації внаслідок забруднення довкілля, деградації земель, знищення

природних ландшафтів і виснаження природних ресурсів у регіонах активних бойових дій. Важливим чинником соціально-економічної нестабільності є й обмежені фінансові можливості держави щодо підтримки купівельної спроможності населення, що проявляється у складнощах із виплатою заробітних плат, соціальних допомог і пенсій, а також у неможливості їх своєчасної індексації відповідно до зростання споживчих цін.

Досвід реалізації програм повоєнної реконструкції в різних країнах упродовж останніх десятиліть свідчить, що досягнення позитивних результатів їх упровадження можливе лише за умови формування безпечного середовища після завершення активних бойових дій, наявності чіткого стратегічного бачення довгострокових перспектив розвитку, а також запровадження політики «сильного лідерства» у процесах державотворення та перезапуску національної економіки. Вагоме місце у програмах економічної відбудови повоєнних держав відводилося активізації залучення приватних інвестицій, насамперед у розвиток малого та середнього бізнесу, а також створенню нових робочих місць для населення, яке втратило зайнятість унаслідок війни, для мігрантів, що поверталися до країни, та для демобілізованих військовослужбовців [7].

У цьому контексті доцільним є звернення до досвіду Південної Кореї та країн Західних Балкан з метою аналізу наслідків воєнних конфліктів, особливостей структурних трансформацій економіки та фінансових механізмів, що застосовувалися у процесі їх повоєнної відбудови.

Після завершення Другої світової війни Корея, яка до того перебувала під контролем Японії, була поділена на дві частини — Північну (Корейську Народно-Демократичну Республіку) та Південну (Республіку Корея). У червні 1950 року Північна Корея здійснила збройний напад на Південну, формально обґрунтовуючи свої дії попередніми атаками з боку південнокорейських сил.

Унаслідок трирічної війни Південна Корея, яка й до початку конфлікту залишалася бідним переважно аграрним регіоном півострова, зазнала масштабних руйнувань і фактично опинилася в стані повної економічної та соціальної розрухи. Загальна кількість загиблих перевищила один мільйон осіб,

а близько 80 % промислової та транспортної інфраструктури було знищено. Понад половину державного бюджету формувала іноземна фінансова допомога, без якої функціонування країни було практично неможливим [59].

Ситуацію ускладнювала відсутність значних покладів корисних копалин і природних ресурсів, придатних для експорту, а також слабкість і корумпованість державного апарату, внаслідок чого значна частина зовнішньої допомоги розкрадалася олігархічними колами. У результаті економіка країни перебувала в затяжній стагнації, а рівень життя населення не перевищував показників найбідніших держав Африканського континенту.

У період 1945–1961 років Корея не залучала позикові кошти та не отримувала іноземних інвестицій, що за критеріями Світового банку й неокласичної економічної теорії вважається нетиповим явищем. Водночас Південна Корея отримала понад 3,1 млрд дол. США у формі грантової допомоги від Сполучених Штатів, яка відіграла ключову роль у післявоєнному відновленні та формуванні основ майбутнього економічного зростання. У середньому обсяг такої підтримки становив близько 193 млн дол. на рік, при цьому інших джерел зовнішньої допомоги країна не мала. За масштабами ця допомога перевищувала обсяги фінансування, отримані низкою європейських країн у межах Плану Маршалла, а також сукупні кредити Світового банку новим незалежним державам того періоду.

Активний економічний підйом Південної Кореї розпочався на початку 1960-х років за умов жорсткого державного управління та супроводжувався швидкою індустріалізацією, що згодом дістала назву південнокорейського «економічного дива».

Починаючи з 1962 року, Південна Корея почала помірно залучати зовнішні запозичення. У 1962–1966 рр. основним джерелом припливу капіталу залишалися гранти США, які становили близько 70 %, тоді як кредити — 28 %, а іноземні інвестиції лише 2 %. Із 1967 року структура зовнішнього фінансування змістилася на користь кредитів іноземних, переважно японських, банків, тоді як прямі іноземні інвестиції набули істотного значення лише наприкінці 1980-х

років, після завершення етапу індустріалізації.

У результаті Південна Корея сформувала конкурентні позиції на світових ринках автомобілів, суднобудування, сталі та електроніки [3], а з 1998 року підтримує позитивне сальдо рахунку поточних операцій. Основу економічного зростання заклала послідовна державна політика, орієнтована на індустріалізацію, розвиток технологій, наукових досліджень та інтелектуального капіталу, поєднана з інвестиційною підтримкою зовнішніх партнерів. Для США у 1950–1960-х роках Південна Корея була ключовою країною «третього світу», а її економічний успіх слугував демонстрацією переваг західної моделі розвитку. У підсумку фінансова допомога, трансфер технологій, зростання експорту та добробуту населення зумовили стрімке зростання ВВП країни починаючи з 1953 року (рис. 3.1).

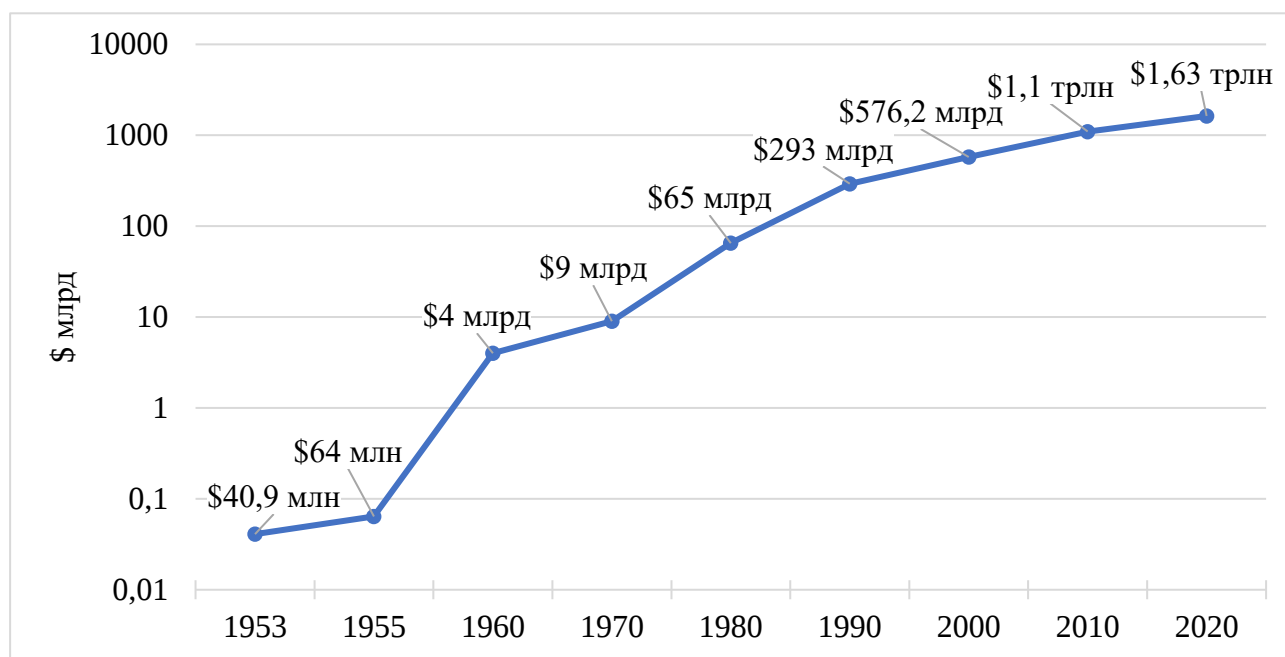

Рисунок 3.1 – Динаміка валового внутрішнього продукту
Південної Кореї за роками

Джерело: складено автором за [48]

Для України у перспективі корисним може стати корейський досвід пріоритетного розвитку освіти, наукових досліджень та інновацій. Фактично єдиним стратегічним ресурсом Південної Кореї стали її людський потенціал, культура та суспільні цінності, які забезпечили швидку мобілізацію населення в

післявоєнний період. Уже в перші повоєнні роки розпочалося формування сучасної системи освіти, що в короткостроковій перспективі дозволило підготувати висококваліфікованих фахівців, спроможних забезпечити технологічний прогрес.

На початку 1960-х років Корея мала слабку виробничу базу та майже відсутній науково-технологічний сектор, представлений лише двома державними науково-технічними установами. За цих умов уряд зосередив зусилля на підвищенні рівня освіти, розвитку науки та професійних компетентностей, що дало змогу у відносно короткий термін сформувати потужний кадровий потенціал інженерів і робітників. Значна частина молоді здобувала освіту за кордоном, а згодом державні й приватні інвестиції були спрямовані на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки, що сприяло створенню робочих місць і прискоренню економічного зростання.

Уже наприкінці 1970-х років у країні розпочався динамічний розвиток науково-технічного комплексу та промисловості, який і нині залишається одним із ключових пріоритетів державної політики. Значною мірою успіх Південної Кореї у формуванні ефективної інноваційної системи був досягнутий завдяки системним і довгостроковим інвестиціям у розвиток людського капіталу та науки. Провідними галузями стали біотехнології, приладобудування, інформаційні технології та зв'язок, а також суднобудування, у якому країна посіла позиції одного зі світових лідерів.

Ще одним прикладом повоєнної відбудови є досвід в Балканських країнах. Варто зазначити, що Югославська війна вважається найбільшою в Європі після завершення Другої світової війни.

Наслідками військових дій у країнах Балканського регіону стали масштабні руйнування та значні людські втрати: загинуло близько 2,3 % населення, понад 2 млн осіб були вимушено переміщені, близько 2 тис. вважаються зниклими безвісти. Поряд із цим зафіксовано високий рівень безробіття, розширення неформального сектору економіки, низькі обсяги внутрішніх інвестицій і заощаджень, що коливалися в межах 1–3 % ВВП [77].

Про глибину руйнування економічного потенціалу свідчить те, що обсяги промислового виробництва становили лише близько 25 % довоєнного рівня, а частка безробітних сягала 40 % [82].

З метою подолання наслідків війни в країнах регіону було впроваджено низку інституційних змін, спрямованих на зближення з Європейським Союзом і залучення фінансових ресурсів міжнародної допомоги. Важливу роль у цьому процесі відігравали спеціалізовані агентства з управління міжнародною допомогою, функції яких зосереджувалися на координації взаємодії з донорами під час розробки та реалізації програм повоєнної реконструкції [7].

Серед ключових ініціатив доцільно виокремити План стабілізації та асоціації Балканських країн (Stabilisation and Association Process, SAP), започаткований Європейською комісією у травні 1999 року. Його метою було забезпечення миру й стабільності, стимулювання економічного розвитку Західних Балкан, а також створення передумов для поступової інтеграції країн регіону до Європейського Союзу [82].

Попри значні труднощі, економічне та суспільне життя Сербії було відновлено й набуло стійкої динаміки розвитку. Так, станом на 2021 рік обсяг ВВП країни досяг 63,08 млрд дол. США, що майже у п'ять разів перевищує рівень 2001 року. Аналогічна тенденція спостерігається і за показником ВВП на душу населення, який становив 9 181 дол. США, більш ніж у п'ять разів перевищивши відповідний показник початку 2000-х років [83].

Економічне та територіальне відновлення Сербії ґрунтувалося на поєднанні міжнародної фінансової підтримки та реалізації внутрішніх реформ. Важливу роль відіграла програма приватизації, надходження від якої сягнули близько 2 млрд євро [86], а також реалізація проєктів із відновлення транспортної інфраструктури за рахунок міжнародних позик і грантів. У результаті країна суттєво підвищила свою логістичну привабливість для іноземних інвесторів.

Відновлення транспортної інфраструктури Сербії значною мірою забезпечувалося за рахунок міжнародних позик. Зокрема, за даними Світового банку, у 2001–2010 рр. Європейський інвестиційний банк надав країні кредити

на суму 3,1 млрд євро, які були спрямовані переважно на модернізацію дорожньої мережі. Другим за обсягами інвестором став Європейський банк реконструкції та розвитку, що з 2001 року профінансував інфраструктурні проекти майже на 2,5 млрд євро. Значну підтримку також надав Світовий банк, обсяг фінансування з боку якого становив близько 479 млрд дол. США [83].

Паралельно Сербія реалізовувала політику стимулювання прямих іноземних інвестицій. Ефективне використання міжнародної фінансової допомоги дозволило країні залучити необхідні ресурси для територіального та економічного відновлення після війни й створити передумови для подальшого розвитку.

Окрім Сербії, важливим для аналізу ефективності повоєнного відновлення є досвід інших балканських країн, зокрема Боснії і Герцеговини — колишнього суб'єкта Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Війна в Боснії і Герцеговині тривала з квітня 1992 року до вересня 1995 року за участю Сербії і Чорногорії з одного боку, Республіки Боснія і Герцеговина — з другого та Хорватії — з третього.

Найбільших втрат у цьому конфлікті зазнала саме Боснія і Герцеговина, для якої масштаби фінансових збитків на той час були безпрецедентними з періоду Другої світової війни. Значна частина її території зазнала руйнувань, а людські втрати були масштабними: Загальна кількість жертв оцінюється приблизно у 100 000 осіб, а понад 2 000 000 людей були переміщені або стали біженцями, і частина з них так і не повернулася до країни [6].

За оцінками дослідників, наприкінці війни рівень промислового виробництва в Боснії і Герцеговині становив лише близько 25 % довоєнного рівня, тоді як безробіття сягало 40 %. Сукупні економічні збитки від війни оцінювалися в межах 50–70 млрд дол. США, що фактично перевищувало п'ятнадцятирічний обсяг ВВП країни, який у 1996 році становив лише 3,6 млрд дол. США. Таким чином, економічні втрати мали системний і довготривалий характер [7].

Кейс Боснії і Герцеговини є особливо показовим і релевантним для

України, оскільки наслідки війни проявилися не лише у руйнуванні економіки, інфраструктури та масових міграційних процесах, а й у масштабному замінуванні територій. Упродовж 1992–1995 років було пошкоджено або зруйновано близько 45 % підприємств, дві третини з понад одного мільйона житлових будинків, а також 30–40 % лікарень і шкіл [74]. Площа замінованих територій сягала близько 4,2 тис. км², що становило понад 8 % загальної площі країни [79].

Уряд Боснії і Герцеговини усвідомлював, що розмінування є критично важливим завданням як з погляду збереження життя населення, так і для формування інвестиційної привабливості держави. Відтак одразу після завершення війни було започатковано відповідні програми. Водночас проблема повністю не була розв'язана: державна програма розмінування не була виконана до 2019 року, а нова стратегія передбачала очищення території лише до 2024 року.

На відміну від Сербії, Боснія і Герцеговина не змогла впровадити послідовні та ефективні інституційні й законодавчі реформи, необхідні для повноцінного економічного відновлення та залучення значних обсягів іноземних ресурсів. Станом на 2021 рік понад 27 % економіки країни залишалося в тіні, процес приватизації був незавершеним, а рівень безробіття та зайнятості в неформальному секторі залишався високим. Відсутність системних реформ у сфері митної політики, судочинства та протидії корупції істотно обмежила потенціал сталого економічного зростання країни у повоєнний період.

Як зазначає С. Косаревиц, стійкого економічного відновлення в Боснії і Герцеговині не відбулося, оскільки зростання ВВП після 1995 року було незначним і у 1996 році досягло лише 89 % довоєнного рівня. Станом на 2021 рік понад 27 % економіки країни залишалося в тіньовому секторі, процес приватизації так і не був завершений, а частка зайнятих у неформальній економіці та рівень безробіття, який у 2019 році становив близько 20 %, залишалися високими. Водночас реальні реформи у сфері митного законодавства, судочинства та антикорупційної політики фактично не були

реалізовані [40].

Економічне відновлення країни значною мірою здійснювалося завдяки підтримці міжнародних фінансових інституцій, зокрема ЄБРР, МВФ, Світового банку, Європейської комісії, USAID, ПРООН та Міжнародної групи управління. За оцінками Б. Данилишина, обсяги міжнародної допомоги коливалися в межах 140–279 дол. США на душу населення на рік, що стало одним із найвищих показників у сучасній історії постконфліктного відновлення країн. Завдяки цій підтримці в Боснії і Герцеговині було створено тисячі робочих місць, а сільське господарство отримало суттєвий імпульс до розвитку, поступово наближаючись до довоєнних обсягів виробництва завдяки доступним кредитам і цільовим програмам [17].

Водночас внутрішня економічна політика держави залишалася малоефективною, що істотно стримувало процес відновлення. Станом на 2023 рік країна не досягла повноцінного соціально-економічного відродження. Зберігався надзвичайно високий рівень безробіття, який у січні 2023 року сягав 31,02 %, промислове відновлення залишалося вкрай обмеженим, оскільки лише незначна частка офіційної матеріально-технічної допомоги спрямовувалася у цей сектор. Неприятливий бізнес-клімат, зумовлений слабкістю державних інституцій і відсутністю ефективних механізмів співпраці з бізнесом, негативно вплинув на обсяги внутрішніх інвестицій. Крім того, на відміну від Сербії, Боснія і Герцеговина не змогла залучити значну кількість іноземних компаній або їхніх філій, а проблема замінованих територій так і не була остаточно розв'язана, що продовжує створювати серйозні соціально-економічні ризики [6].

Хорватія, подібно до Сербії та Боснії і Герцеговини, зазнала значних втрат унаслідок Югославської війни. Водночас країні вдалося відносно швидко відновити економіку та пошкоджену інфраструктуру, що стало можливим завдяки поєднанню міжнародної підтримки та реалізації виважених внутрішніх економічних рішень. Зокрема, уряд Хорватії спрямував істотні бюджетні ресурси на відбудову постраждалих територій, що забезпечило їм додатковий імпульс економічного розвитку. Важливу роль відіграло проведення податкової

реформи, у межах якої в 1998 році було запроваджено податок на додану вартість, що сприяло суттєвому зростанню доходів державного бюджету та формуванню його профіциту.

Крім того, в країні було реалізовано ефективну кредитну політику з чітко визначеними пріоритетами, зокрема розвитком дорожнього будівництва, суднобудування та туристичної галузі. Однією з ключових умов надання кредитів стало створення нових робочих місць, що дозволило одночасно стимулювати економічне зростання та пом'якшити проблему безробіття. Сукупність зазначених заходів забезпечила помітне поліпшення соціально-економічної ситуації в Хорватії.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, слід зазначити, що досвід країн, які зазнали впливу військових дій, переконливо свідчить про складний, багатовимірний і тривалий характер процесів повоєнного відновлення. Війна призводить не лише до масштабних людських втрат і руйнування інфраструктури, а й до глибоких структурних деформацій економіки, ринку праці, інституційного середовища та соціальної сфери. Відновлення в таких умовах неможливе без поєднання зовнішньої фінансової підтримки з внутрішніми системними реформами та чітким стратегічним баченням розвитку.

Аналіз кейсів Південної Кореї та країн Західних Балкан показує, що ключовими чинниками успішного повоєнного розвитку є наявність ефективного державного управління, пріоритетність інвестицій у людський капітал, освіту, науку та інновації, а також створення сприятливих умов для приватного бізнесу й залучення іноземних інвестицій. Водночас приклад Боснії і Герцеговини демонструє, що навіть за значних обсягів міжнародної допомоги відсутність послідовних інституційних реформ, слабкість державних інститутів, незавершеність приватизаційних процесів і несприятливий бізнес-клімат можуть суттєво обмежувати потенціал сталого економічного відновлення.

Досвід Сербії та Хорватії підтверджує важливість цільового використання міжнародних фінансових ресурсів, реалізації податкових і кредитних реформ, розвитку транспортної та логістичної інфраструктури, а також активної

державної політики щодо стимулювання зайнятості. Особливо показовим є корейський шлях розвитку, який засвідчує, що за відсутності значних природних ресурсів саме інвестиції в людський капітал, технології та інновації можуть стати фундаментом довгострокового економічного зростання та глобальної конкурентоспроможності.

Для України цей досвід має принципове значення. Повоєнне відновлення країни вимагатиме не лише масштабної міжнародної підтримки, а й глибокого переосмислення ролі держави у формуванні економічної політики, реформування системи освіти й науки, розвитку ринку праці, подолання інституційних бар'єрів і створення умов для повернення мігрантів та інтеграції ветеранів у цивільне життя. Лише комплексний, стратегічно виважений підхід, орієнтований на розвиток людського капіталу, інновацій та ефективних інституцій, здатний забезпечити стійке економічне відновлення України та її успішну інтеграцію у європейський і глобальний економічний простір.

3.2 Пріоритетні напрями післявоєнного відновлення економіки України

Загалом досвід країн, що здійснювали післявоєнну відбудову, свідчить про відсутність універсальної моделі економічного відновлення. Кожна держава реалізує власну траєкторію розвитку з урахуванням специфічних економічних, геополітичних і культурних умов, що зумовлює відмінності у підходах та результатах відновлення. Водночас, попри національні особливості, у практиці багатьох країн можна виокремити спільні стратегічні напрями, які довели свою ефективність у процесі післявоєнної реконструкції економіки, зокрема:

- 1) активне державне антикризове регулювання, спрямоване на стимулювання відновлення національного виробництва та стабілізацію економічних процесів;

- 2) лібералізація економічної політики, що забезпечує відкритість ринків і створює умови для залучення іноземних інвестицій;
- 3) пріоритетний розвиток високотехнологічних галузей, орієнтований на формування інновацій та зростання конкурентоспроможності економіки;
- 4) формування експортно-орієнтованої моделі розвитку, яка сприяє розширенню зовнішньої торгівлі та збільшенню обсягів експорту;
- 5) залучення значних обсягів зовнішніх фінансових ресурсів, необхідних для підтримки та прискорення процесів економічного відновлення [12].

Першочерговою та визначальною передумовою відновлення української економіки у післявоєнний період мають стати чіткі й надійні зобов'язання щодо гарантування безпеки та недопущення відновлення військових дій на території України. Формування стабільного безпекового середовища є базовим завданням у процесі повоєнної відбудови держави. Такі гарантії мають забезпечуватися як за участі міжнародного співтовариства, так і з боку самої України [18].

Водночас у процесі оцінювання масштабів збитків, завданих різним секторам економіки та сфері соціально-житлової інфраструктури, доцільно зосередити особливу увагу на регіонах, які до початку збройного конфлікту забезпечували найбільшу частку загального експорту товарів і відігравали ключову роль у формуванні економічного потенціалу країни.

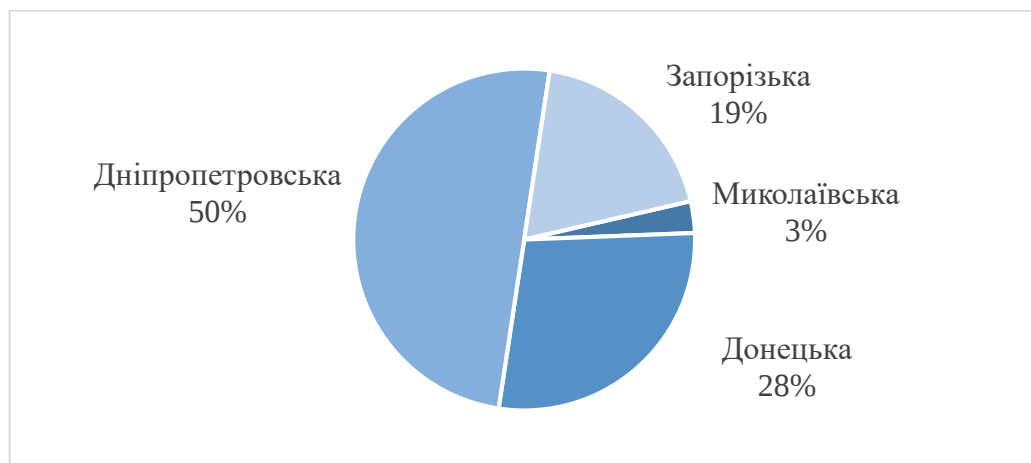

Рисунок 3.2 – Регіони з найвищою часткою у загальному обсязі експорту товарів до війни

Джерело: [53]

Окрему увагу доцільно зосередити на тих секторах національної економіки, які до початку повномасштабних воєнних дій формували істотну частку доходів держави та забезпечували її експортний потенціал. Зокрема, провідну роль відігравало сільське господарство, на яке припадало близько 38 % загального обсягу експорту товарів, металургійна галузь із часткою близько 30 %, а також транспортні послуги, що забезпечували до 40 % експорту послуг. Вагомий внесок у зовнішньоекономічні надходження також здійснювали сфера інформаційних технологій, частка якої становила близько 29 %, та бізнес-послуги — близько 11 % [67].

Відновлення економіки у післявоєнний період потребує формування комплексних стратегій, спрямованих на відродження та довгостроковий розвиток кожного окремого регіону. Йдеться про створення передумов для повернення населення, забезпечення належних умов життя, подолання соціальних проблем, спричинених війною, відбудову об'єктів критичної й цивільної інфраструктури та їх подальшу інтеграцію в єдиний економічний простір країни. Важливим складником цього процесу є також розробка ефективних механізмів формування джерел фінансування відновлення.

У цьому контексті перед органами місцевої влади постає завдання створення дієвої системи моніторингу різних категорій осіб, які переміщуються до нових громад на різні строки. Зокрема, йдеться про осіб транзитного характеру, що перебувають у громадах нетривалий час — від кількох днів до кількох місяців; групи тимчасового проживання, які планують залишатися в громаді протягом кількох місяців або до одного року; а також переселенців, орієнтованих на постійне проживання, у тому числі з релокацією власного бізнесу [27].

Зазначені заходи спрямовані на системне впорядкування процесів інтеграції нових мешканців і релокованих бізнесів у місцеві громади, а також на забезпечення стійкого та збалансованого відновлення регіональної економіки.

У процесі повоєнного відновлення економіки України важливо зосередитися на сучасних підходах до зміцнення економічної безпеки,

насамперед через оновлення та технологічну модернізацію промисловості. Це дасть змогу підвищити продуктивність, ефективність і конкурентоспроможність виробництва. Ключовим напрямом таких змін є впровадження принципів Індустрії 4.0, що передбачають цифровізацію виробничих і управлінських процесів та розвиток сучасних промислових сервісів. Швидкий розвиток науки й технологій спрощує ведення бізнесу та сприяє переходу до нових форм взаємодії між людиною і технікою.

Процеси диджиталізації охоплюють не лише повсякденне життя, у якому значна частина операцій здійснюється за допомогою цифрових сервісів, а й систему управління, забезпечуючи автоматизацію та роботизацію виробничих процесів. У зв'язку з цим Україна має сформувати власну траєкторію впровадження Індустрії 4.0 з урахуванням вихідних умов розвитку та національних економічних пріоритетів. Важливим завданням на цьому етапі є створення своєрідної «нейромережі» — глобальної системи, що забезпечуватиме взаємодію між людьми через інтернет, обмін даними, управління виробничими процесами та використання інструментів штучного інтелекту.

З метою прискорення процесів упровадження принципів Індустрії 4.0 в Україні доцільно враховувати та адаптувати досвід економічно розвинених країн за ключовими напрямками, узагальненими в таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Основні напрями розвитку Індустрії 4.0

Напрямок розвитку	Опис
1. Кіберфізичні системи (CPS)	Інтегровані рішення для управління фізичними об'єктами за допомогою цифрових технологій (сучасні автомобілі з автоматичним контролем руху та самостійним паркуванням)
2. Інтернет речей (IoT)	Взаємопов'язані пристрої, що передають дані без втручання людини (біометричні сканери, розумні системи безпеки, логістичне відстеження вантажів)
3. Штучний інтелект (AI)	Алгоритми, що автоматизують завдання, які виконували люди (розумні голосові помічники, чат-боти, роботи на виробництві)
4. Хмарні обчислення (Cloud Computing)	Надання обчислювальних ресурсів та програмного забезпечення через інтернет. Дає можливість компаніям використовувати ІТ інфраструктуру без додаткових витрат
5. Інтернет-послуги	Надання цифрових послуг онлайн: електронна комерція, онлайнбанкінг, дистанційна освіта, телемедицина

Джерело: [72]

Ще одним важливим напрямом розвитку Індустрії 4.0 є впровадження концепції «розумних» заводів — високотехнологічних виробничих комплексів, у яких активно використовуються інструменти аналітики, робототехніки та штучного інтелекту. Такі підприємства здатні функціонувати в автономному режимі та самостійно адаптувати й коригувати виробничі процеси. Їх ключовою характеристикою є високий рівень автоматизації, за якого всі операції здійснюються в режимі реального часу з урахуванням динамічних змін зовнішніх і внутрішніх чинників. Це забезпечується завдяки інтеграції технологій Інтернету речей, аналітики великих даних і сучасних інформаційних систем управління виробництвом та бізнес-процесами, зокрема MES, SCM, ICS, ERP, EAS і CALS-технологій [81].

Важливим інноваційним чинником зміцнення економічної безпеки є використання сучасних матеріалів і технологій, зокрема нанотехнологій, біотехнологій та адитивного виробництва, що підвищують ефективність виробничих процесів, зменшують ресурсні витрати та сприяють створенню конкурентоспроможної продукції. Адитивні технології ґрунтуються на пошаровому формуванні тривимірних об'єктів за цифровими моделями, створеними за допомогою CAD-програм, 3D-сканування або фотограмметрії, що дає змогу мінімізувати похибки та коригувати параметри виробу до початку друку [49].

Ключові аспекти впливу адитивного виробництва на стан економічної безпеки узагальнено та представлено в таблиці 3.2.

Інноваційним інструментом зміцнення економічної безпеки є впровадження технологій, орієнтованих на екологізацію виробництва та кінцевої продукції. Це передбачає застосування біотехнологій, використання екологічно безпечних матеріалів, скорочення відходів, упровадження енергоефективних рішень і систем управління, що сприяють зменшенню споживання енергії та шкідливих викидів. Реалізація таких заходів потребує формування дієвої екологічної політики, спрямованої на мінімізацію негативного впливу на довкілля [73].

Таблиця 3.2

Напрями впливу адитивного виробництва на економічну безпеку

Напрямок	Опис
Зменшення залежності від імпорту	3D-друк в основних галузях (оборонна, авіаційна, медична, промислова) забезпечує виробництво критично важливих компонентів без необхідності імпорту, що підвищує економічну автономність
Оптимізація виробничих процесів	Адитивні технології скорочують виробничі ланцюги, зменшують відходи матеріалів, а продукція створюється безпосередньо на місці споживання, знижуючи витрати на транспорт і логістику
Розвиток стратегічних галузей	Оборонний сектор: виробництво запчастин, БПЛА, індивідуального спорядження
	Медицина: 3D-друк протезів, імплантів, персоналізованих ліків
	Будівництво: друк укриттів, житлових та промислових споруд
Інноваційний потенціал	Стимулює науково-дослідні проекти, сприяє впровадженню нових матеріалів і цифрових технологій, що підвищує конкурентоспроможність держави на світовому ринку
Екологічна безпека	Зменшує викиди CO ₂ , скорочує витрати енергії, дає можливість використовувати екологічно чисті матеріали, сприяючи сталому розвитку економіки

Джерело: [20]

Енергетична ефективність та екологічна безпека є одним із ключових напрямів модернізації промисловості в сучасних умовах. Зменшення енергетичної залежності шляхом переходу на відновлювані джерела енергії — сонячну, вітрову та гідроенергетику — дозволяє не лише скоротити витрати на енергоносії, а й підвищити рівень екологічної безпеки. Енергетика залишається базовим елементом національної безпеки, оскільки визначає умови життя населення та забезпечує стаке економічне зростання.

Упровадження екологічних інновацій і сучасних безпечних технологій, спрямованих на відновлення природного середовища та екологізацію виробничих процесів, є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності підприємств. Оптимізація енергоспоживання завдяки смарттехнологіям і інтелектуальним системам управління енерговитратами сприяє істотному зниженню споживання ресурсів і негативного впливу промисловості на довкілля.

За оцінками, потенціал «зеленої» енергетики може досягти 74 % загального енергоспоживання України до 2030 року, тоді як цифровізація здатна

забезпечувати додаткове зростання ВВП на рівні 4–5 % щорічно. У поєднанні з розвитком високотехнологічного виробництва та агропромислового комплексу ці напрями формують передумови для становлення нової моделі економічного розвитку та посилення позицій України у глобальній економіці [55].

Інноваційні фінансові механізми є ключовою передумовою технологічного оновлення промисловості. Державна підтримка інноваційних підприємств через податкові стимули, пільгове кредитування та грантові програми сприяє впровадженню новітніх технологій і залученню інвестицій. У 2023–2024 роках в Україні було запроваджено низку інструментів підтримки бізнесу, зокрема програму «Доступні кредити 5–7–9%», фінансування Фонду розвитку інновацій і гранти для підприємців, що створює базу для модернізації виробництва.

Важливим інструментом залучення ресурсів залишається державно-приватне партнерство, яке дозволяє мобілізувати приватні інвестиції для відновлення інфраструктури, оновлення обладнання та розвитку стратегічних галузей. Водночас ефективність ДПП в Україні обмежується складними процедурами, корупційними ризиками та браком інвесторських гарантій, що потребує спрощення регуляторних процесів, підвищення прозорості та цифровізації управління проєктами.

Доповненням до цих механізмів є розвиток фондового ринку та венчурного фінансування, які відкривають можливості для залучення капіталу в інноваційні проєкти, модернізацію виробництва та підтримку стартапів. Формування сприятливого інвестиційного середовища, зниження ризиків і вдосконалення регуляторної бази сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності економіки, створенню робочих місць і зміцненню економічної безпеки України у післявоєнний період.

Основні напрями інвестування в Україні зосереджуються у сфері біотехнологій і фармацевтики, на які припадає близько 10 %, лізингових послуг — 9 %, а також споживчих товарів і туристичного бізнесу — 5 %. Частка венчурного капіталу, спрямованого в ІТ-сферу, енергетику, медіа та медичні послуги, становить у середньому 3–4 % для кожного з цих напрямів. Водночас

близько третини інвестицій не мають чіткої галузевої прив'язки та віднесені до категорії «інші» [65].

Отже, оновлення промислового сектору виступає одним із ключових чинників посилення економічної безпеки України. Пріоритетними напрямками цього процесу є впровадження принципів Індустрії 4.0, використання сучасних технологічних рішень, розвиток «розумних» виробництв і адитивних технологій, що сприяють оптимізації виробничих процесів та зменшенню імпортової залежності. Реалізація таких трансформацій потребує активної цифровізації, технічного переоснащення підприємств і формування сприятливого інвестиційного середовища. Водночас важливим завданням залишається зниження енергетичної залежності через розширення використання відновлюваних джерел енергії, що дозволяє одночасно скоротити витрати та підвищити рівень екологічної безпеки. У підсумку зміцнення економічної безпеки вимагає розробки гнучких і комплексних стратегій, орієнтованих на реагування як на внутрішні, так і на зовнішні виклики, із широким застосуванням інноваційних підходів у різних секторах економіки.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі кваліфікаційної роботи здійснено поглиблений аналіз ключових напрямів та інструментів забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнного стану та післявоєнних трансформацій, що дозволяє сформулювати такі узагальнюючі висновки.

Встановлено, що зарубіжний досвід повоєнного відновлення свідчить про доцільність розгляду економічної безпеки як інтегрованого елементу загальної стратегії національного розвитку, а не як ізольованого напрямку державної політики. Успішні приклади демонструють, що поєднання макроекономічної стабілізації зі структурною модернізацією економіки, активною роллю держави

та збереженням ринкових механізмів є ключовою передумовою зниження вразливості до зовнішніх шоків і формування внутрішніх джерел економічного зростання.

Доведено, що ефективне забезпечення економічної безпеки в повоєнний період ґрунтується на відновленні та модернізації виробничого потенціалу, критичної інфраструктури й фінансової системи, а також на створенні сприятливого інституційного середовища, здатного забезпечити довіру інвесторів і суспільства. Водночас міжнародна фінансова та технічна допомога розглядається як важливий, але допоміжний ресурс, ефективність якого визначається спроможністю держави проводити внутрішні структурні та інституційні реформи.

Обґрунтовано, що для України післявоєнне відновлення економіки має стратегічно орієнтуватися не на відтворення довоєнної моделі розвитку, а на її якісне оновлення. Пріоритетними напрямками виступають технологічна модернізація економіки, відновлення та розвиток людського капіталу, формування продуктивної зайнятості, підтримка підприємництва та забезпечення фінансової стійкості держави. Особливого значення набувають удосконалення державного управління, підвищення інституційної спроможності та посилення верховенства права як базових чинників економічної безпеки.

Узагальнено, що реалізація пріоритетних напрямів післявоєнного відновлення має формувати цілісну систему взаємопов'язаних економічних, соціальних та інституційних заходів, спрямованих на перехід від відновлювальної до моделі сталого розвитку. Такий підхід створює необхідні передумови для зміцнення економічної безпеки України та забезпечення її довгострокової стійкості у середньо- й довгостроковій перспективі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-методологічне та прикладне дослідження особливостей забезпечення економічної безпеки держави в умовах повномасштабної війни, що дозволило узагальнити ключові наукові положення, виявити системні загрози та обґрунтувати стратегічні напрями післявоєнного відновлення економіки України.

У процесі дослідження доведено, що економічна безпека є базовою складовою національної безпеки держави та формує матеріальну основу її суверенітету, соціальної стабільності й довгострокового розвитку. Узагальнення наукових підходів підтвердило багатовимірний і багаторівневий характер економічної безпеки, що охоплює міжнародний, державний, регіональний, галузевий, локальний та особистісний рівні, між якими існує тісний взаємозв'язок і взаємозалежність. Порушення стабільності на будь-якому з цих рівнів здатне трансформуватися у системні ризики для національної економіки в цілому.

Встановлено, що чинні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки України, зокрема інтегральна методика, затверджена Міністерством економіки України, забезпечують комплексний моніторинг стану економіки, однак в умовах воєнного стану мають обмежені можливості практичного застосування. Доведено, що сучасні виклики актуалізують потребу в переході від переважно реактивної моделі управління економічною безпекою до превентивної та стратегічно орієнтованої, у якій конкурентоспроможність національної економіки розглядається як ключовий критерій і водночас інструмент забезпечення її стійкості.

У другому розділі обґрунтовано, що повномасштабна війна стала системоутворювальним чинником дестабілізації економічної безпеки України, спричинивши одночасний негативний вплив практично на всі її складові. Масштабні руйнування виробничого потенціалу та інфраструктури, людські втрати, масова міграція населення, погіршення макроекономічних показників,

зростання боргового навантаження й критична залежність від зовнішньої фінансової допомоги сформували ситуацію високої економічної вразливості держави. Особливо загострилися загрози виробничій, демографічній, енергетичній, фінансовій та зовнішньоекономічній складовим економічної безпеки, наслідки яких мають довгостроковий і системний характер.

Доведено, що трансформація ринку праці України в умовах війни та глобальних економічних викликів характеризується зростанням безробіття і прихованої незайнятості, дефіцитом кваліфікованої робочої сили, поглибленням структурних дисбалансів і посиленням міграційних процесів. Водночас поширення гнучких форм зайнятості, перекваліфікації та підприємницької активності виступає важливим механізмом соціально-економічної адаптації, хоча й супроводжується підвищенням ризиків соціальної незахищеності.

У третьому розділі узагальнено зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки в умовах повоєнного відновлення та доведено, що в успішних моделях економічна безпека розглядається як інтегрована складова стратегії національного розвитку. Обґрунтовано, що ключовими передумовами повоєнного відновлення є поєднання макроекономічної стабілізації зі структурною модернізацією економіки, активна роль держави за збереження ринкових механізмів, розвиток людського капіталу та ефективне використання міжнародної фінансової допомоги за умови проведення внутрішніх інституційних реформ.

Встановлено, що для України післявоєнне відновлення має орієнтуватися не на відтворення довоєнної економічної моделі, а на формування якісно нової системи розвитку, здатної забезпечити довгострокову економічну безпеку. Пріоритетними напрямками визначено модернізацію виробничого потенціалу та критичної інфраструктури, відновлення людського капіталу й ринку праці, забезпечення фінансової стійкості, підвищення інституційної спроможності держави та зниження залежності від зовнішніх ресурсів.

Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновок, що забезпечення економічної безпеки України в умовах війни та повоєнного

відновлення є складним, багаторівневим і довготривалим процесом, який потребує узгодженості економічної, соціальної, фінансової та безпекової політики. Реалізація стратегічно орієнтованої моделі економічного розвитку, спрямованої на зміцнення внутрішнього потенціалу, розвиток людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, є необхідною умовою забезпечення стійкості та економічної безпеки держави у середньо- та довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 28-ме Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 2024. № 28. URL: <https://www.slideshare.net/slideshow/28-2024/272348852> (дата звернення 07.12.2025)
2. 524 млрд доларів на відновлення та реконструкцію потребуватиме Україна у найближчі 10 років – оприлюднено нову оцінку RDNA4. Міністерство економіки, докiлля та сiльського господарства України. 2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=984642e7-f971-4aa7-8cc0-03e8e4fcb10e&title=524-MlrdDolarivNaVidnovlenniaTaRekonstruktsiiuPotrebuvatimeUkrainaUNaiblizhchi10-RokivOpriliudnenoNovuOtsinkuRdna4/> (дата звернення 07.12.2025)
3. Амелін А. Корея: відновлення повоєнної економіки. *Український інститут майбутнього*. 2022. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-provoyennoyi-ekonomiky/> (дата звернення 07.12.2025).
4. Андрічук В.Г. Економічна безпека України: стан, критерії виміру та превентивні заходи зміцнення. *Економіка, фінанси, право*. 2013. № 6. С. 12–17.
5. Баланюк І. Ф., Максимюк М. М. Види економічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2016. Випуск 1(47). Т. 2. С. 142–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuес_2016_1%282%29__27 (дата звернення 07.12.2025)
6. Берданова Ольга Міжнародний досвід повоєнного відновлення країн. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Національна безпека*. 2024. №2(2), С. 25-30. <https://doi.org/10.17721/3041-1912.2024/2-4/11>
7. Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. 2022. URL: <https://biz.censor.net/m3330248> (дата звернення 07.12.2025)
8. Бондаревська О. М. Економічна безпека регіонів у системі економічної безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24(2). С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_24%282%29__14 (дата звернення 07.12.2025)

9. В ООН повідомили про зменшення кількості біженців і ВПО, які сподіваються повернутися додому. *LB.ua*. 2024. URL: https://lb.ua/society/2024/03/11/602784_oon_povidomili_pro_zmshennya.html (дата звернення 07.12.2025)

10. Васьковська В. В ООН повідомили, скільки біженців хочуть повернутися в Україну. *Факти*. 2025. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250116-v-oon-povidomyly-skilky-bizhencziv-hochutpovernutysya-v-ukrayinu> (дата звернення 07.12.2025)

11. Винославської О.В., Кононець М.О. Економічна безпека особистості в умовах пандемії COVID-19. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. № 1 (22). С. 33–44. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48109> (дата звернення 07.12.2025)

12. Вітер О., Килин О., Стручок Н. Європейські стратегії післявоєнної відбудови економіки. *Таврійський науковий вісник*. 2023. № 16. С. 15–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.2> (дата звернення: 06.12.2025)]

13. Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. Моделювання економічної безпеки: монографія. Харків : ІНЖЕК, 2006. 240 с.

14. Гладких, Д. М. Міжнародні резерви як чинник економічної безпеки держави. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*, 2024. № 9(1), 10–15. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2024.9.1.10-15>

15. Градус українського суспільства під час війни / десята хвиля. *Gradus Research Company*. 2024. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-tenth-wave/> (дата звернення 07.12.2025)

16. Грибіненко О.М. Розвиток інституційного середовища міжнародної економічної безпеки в сучасних умовах. *Економічний простір*. 2020. № 154. С. 149–155. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/154-28>

17. Данилишин Б. Як відновлювати економіку після війни. Програмна

відбудова Боснії та Герцеговини: уроки для України. *LB.UA*, 2022. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/510994_yak_vidnovlyuvati_ekonomiku_pislya.html (дата звернення 07.12.2025)

18. Дерій В. Основні напрями післявоєнної трансформації економіки України. Трансформація економічних систем та інститутів у нових геостратегічних реаліях : матеріали XXXIV Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів (м. Дніпро, 24–25 квітня 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 294–297. URL: https://duan.edu.ua/images/Announcements/UA/Departments/IER/2023/Theses_int_econom_April_23_2.pdf#page=295 (дата звернення: 06.12.2025)

19. Дикань В.Л., Назаренко І.Л. Комплексна методика визначення рівня економічної безпеки: монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2011. 142 с

20. Димида В. А. Інноваційні підходи до зміцнення економічної безпеки через модернізацію промисловості України . *Український політико-правовий дискурс*, 2025. № 9. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15056567>

21. Динаміка платіжного балансу України (відповідно до КПБ6). *НБУ*. 2025. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/BOP_u.xlsx (дата звернення 07.12.2025)

22. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 вересня – 30 листопада 2024 року. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. 2024. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/Periodic-Report-on-the-HumanRights-Situation-in-Ukraine-1-September-to-30-November-2024> (дата звернення 07.12.2025)

23. Економічна активність населення України 2011: Стат. збірник. *Державна служба статистики України*. 2012. 203 с. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm (дата звернення 07.12.2025)

24. Економічна активність населення України 2016: Стат. збірник. *Державна служба статистики України*. 2017. 205 с. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm (дата звернення 07.12.2025)

25. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності : експ.-аналіт. доп. / [Базиліук Я., Власенко Р., Власюк О. та ін.] ; за заг. ред. Я. Жаліла. – Київ : НІСД, 2025. – 104 с. – <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.03>

26. Жаліло Я. А. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ : Сатсанга, 2001. 224 с.

27. Завербний А. С., Паращич М. І. Формування стратегії відбудови економіки України в післявоєнний період. Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 вересня 2022 р.). Одеса, 2022. С. 483–484. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16380/1/конф_Одесса.pdf#page=483 (дата звернення: 06.12.2025)

28. Зайняте населення за професійними групами та статтю у 2010-2021 роках. *Державна служба статистики України*. 2022. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/rp.htm (дата звернення 07.12.2025)

29. Звіт про фінансову стабільність. *НБУ*. Груд. 2024 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf (дата звернення 07.12.2025)

30. Здійснено оцінку ВВП за 2024 рік. *Держстат*. 2025. URL: <https://stat.gov.ua/uk/news/zdiysneno-otsinku-vvp-za-2024-rik> (дата звернення 07.12.2025)

31. Золотовалютні резерви України. *Мінфін*. 2025. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/assets/2025/> (дата звернення 07.12.2025)

32. Інфляційний звіт, квітень 2023. *НБУ*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=11 (дата звернення 07.12.2025)

33. Кадрова криза, зарплати, нові підходи – дослідження ринку праці 2025. Ринок праці: тренди, які ми бачимо першими. Аналітичне дослідження

OLX Робота та ЕВА. *European Business Association*. 2025 URL: <https://eba.com.ua/kadrova-kryza-zarplaty-novi-pidhody-doslidzhennya-rynku-pratsi-2025/> (дата звернення 07.12.2025)

34. Кількість біженців з України зі статусом тимчасового захисту в січні в Німеччині зросла на 18,9 тис., в Італії скоротилася на 18,1 тис. – *Євростат. Інтерфакс*. 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/972650.html> (дата звернення 07.12.2025)

35. Клімова Г. П. Економічна безпека: сутність та основні напрями забезпечення. *Право та інновації*. 2017. № 3(19). С. 23-39. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/07/Klimova19.pdf> (дата звернення 07.12.2025)

36. Коба О.В. Поняття та значення економічної безпеки галузі. Розвиток транспортної інфраструктури як драйвер економічного зростання галузей економіки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 24 березня 2023 р.). Львів-Торунь : Liha-Pres, 2023. 84 с. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-294-7-13>

37. Коваленко О. Зима буде страшною: в Україні не відновили й 2% від зруйнованої енергосистеми – НКРЕКП. *УНІАН*, 2023. URL: <http://surl.li/jxazsc> (дата звернення 07.12.2025)

38. Коковський Л. Економічна безпека як об'єкт економіко-географічного дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2013. Вип. 1. С. 12–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_geograf_2013_1_5 (дата звернення 07.12.2025)

39. Концепція економічної безпеки України. Ін-т екон. прогнозування НАН України. Київ : Логос, 1999. 56 с

40. Косаревич С. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини. *Центр Дністрянського*, 2022. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>

41. Кошиков Д.О. Зарубіжний досвід оцінювання економічної безпеки: основні підходи та можливості для України. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77)

42. Ланська С. П., Воскобойник Д. В. Трансформація ринку праці

України в контексті глобальних економічних викликів. *Економіка і організація управління*. 2025, С. 73-84. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2025.3.7>.

43. Лимар В.В., Зверев О.Д. Міжнародна економічна безпека України в умовах посилення зовнішніх загроз. *Економіка і організація управління*. 2022. № 1 (45). DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2022.1.2>

44. Липкань А.Ю. Загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. № 3(92). С.45-59 DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2023-3-7>

45. Луцик Ю. О. Основні підходи та нові можливості оцінювання рівня економічної безпеки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 18. С. 29-42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.18.3>

46. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Київ : НІСД, 2015. 348 с.

47. Мартиненко В. В. Загрози економічній безпеці України в контексті викликів глобалізації. *Економічний часопис – XXI*. 2011. Випуск 115. № 7–8. С. 40–43. URL: <http://ea21journal.world/index.php/ea-v115-12/> (дата звернення 07.12.2025)

48. Мигаль М. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Південна Корея. *Інститут аналітики та адвокації*. 2022 URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-rujnacziyi-pivden-na-koreya/> (дата звернення 27.12.2025)

49. Муравйов О. В., Нижник Ю. М., Петрик В. Ф., Протасов А. Г., Серий К. М. Сучасний стан та перспективи розвитку адитивних технологій. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: технічні науки. 2021. Т.32(71), №5. С. 114–119. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48089> (дата звернення: 10.12.2025).

50. Національна економіка: [підручник] / За ред. проф., к. е. н. П.В. Круша; 2-е вид. – К.: Каравела, 2008. – 428 с

51. Нижник В.М. Економічна дипломатія та економічна безпека України: Навчальний посібник. Хмельницький : ХНУ, 2007. 299 с

52. Нікітіна А.В., Горовий Д. А., Бабич Д. В. Управління економічною безпекою автотранспортних підприємств в глобальному середовищі: монографія. Харків : ХНАДУ, 2015. 210 с.
53. Орел Ю. Л., Прочан А. О., Нестеренко О. П. Перспективи післявоєнного відновлення економіки України: реалії сьогодення. *Академічні візії*. 2024. Випуск 31. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11096562>
54. Основні показники ринку праці (річні дані). *Державна служба статистики України*. 2020. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/arh_osp_rik_u.htm (дата звернення 07.12.2025)
55. Папирін Д. О. Механізми забезпечення економічної безпеки України в умовах формування ринкової економіки: стратегічні виклики та перспективи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2024. №2(65). С.130–148. DOI: <https://doi.org/10.26565/1684-8489-2024-2-07>
56. Перспективи досягнення показників ВВП України на 2032 рік у контексті ринку праці. *Міжнародна організація праці*. 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1k8KeMJvdKiG8jIIQH6iicXye24qhZPTN/view> (дата звернення 07.12.2025)
57. Пігуль Н., Дехтяр Н., Пігуль Є. Сучасні тенденції розвитку ринку праці в контексті економічної безпеки держави. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, 2023. №7(1), С.44-54. DOI: <https://doi.org/10.21272/1817-9215.2023.1-05>
58. План для «Ukraine Facility»: Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. URL : <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wpcontent/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> (дата звернення 07.12.2025)
59. Поплюйко А. М. Повоєнне відновлення економіки України: досвід країн, на території яких відбувалися військові дії. *Ефективна економіка*. 2023. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_3_30 (дата звернення 07.12.2025)
60. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня

економічної безпеки України. Наказ Мінекономрозвитку України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення 07.12.2025)

61. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. Рішення РНБО від 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21> (дата звернення 07.12.2025)

62. Результати дослідження стану бізнесу в Україні в березні 2025 року. Період опитування – 27.02 – 12.03. 2025 року. ДІА Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/analytics/research/rezultaty-doslidzhennia-stanubiznesu-v-ukraini-v-berezni-2025-roku> (дата звернення 07.12.2025)

63. Робоча сила (економічно активне населення). *Державна служба статистики України*. 2022. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/rp.htm (дата звернення 07.12.2025)

64. Робоча сила України 2021: Стат. збірник. *Державна служба статистики України*. Київ. 2022. 214 с. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_RS_2021.pdf (дата звернення 07.12.2025)

65. Романів А. Тенденції венчурного капіталу в українському підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2024. №67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-17>

66. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340

67. Структура зовнішньої торгівлі товарами у 2021 році. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (дата звернення: 06.12.2025)

68. Ткаченко Т. Генезис розвитку теорії економічної безпеки та системний підхід до її трактування. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2021. № 19. С. 20–25. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.19.2021.240451>

69. Траєкторія твоєї кар'єри! *Державна служба зайнятості*. URL:

<https://dcz.gov.ua/stat/statfile> (дата звернення 07.12.2025)

70. Ходжаян А.Р. Структурна характеристика розвитку економіки України. *Економічний вісник*. 2018. № 4. С. 71–83. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2018/4/EV20184_071-083.pdf (дата звернення 07.12.2025)

71. Цвігун Т.В. Економічна безпека в системі національної безпеки України. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. С. 150–156. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/24.pdf (дата звернення 07.12.2025)

72. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків: моногр. / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. О. М. Сохацької. Тернопіль: Осадца Ю. В. 2018. 478 с

73. Чіков І. А., Тітов Д. В. Екологічна збалансованість та інновації: роль біотехнологій у сучасних реаліях. *Агросвіт*. 2023. №14. С. 37–45. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.14.37> (дата звернення: 10.12.2025)

74. Шевчук С. Тисячі будинків, 145 заводів та 23 000 кілометрів доріг. Яких збитків Україні вже завдала війна з Росією та чому це не лише про руйнування. URL: <https://forbes.ua/inside/tisyachi-budinkiv-145-zavodiv-ta-23-000-kilometriv-dorig-yakikh-zbitkiv-ukraini-vzhe-zavdala-viyna-z-rosieyu-ta-chomu-tse-ne-lishe-pro-ruynuvannya-infografika-14042022-5438> (дата звернення 07.12.2025)

75. Шульц С.Л., Луцків О.М., Досвід повоєнного відновлення економіки країн балканського регіону: фінансові та структурні особливості. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2023. Вип. 56 DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2023.56.062>

76. Яценко Л. Тренди на ринку праці України в умовах війни. *Центр економічних та соціальних досліджень НІСД*. 2025. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-10/az_trendi-rinok-praci_09102025.pdf (дата звернення 07.12.2025)

77. A fair exchange: AID to Yugoslavia for regional stability. Balkans report 2001. Jun. 15. N. 112. URL: <https://www.refworld.org/pdfid/3de639664.pdf> (дата звернення 07.12.2025)

78. Arefieva O. V., Miahkykh I. M., Shkoda, M.S . Diagnostics of external environment effects upon enterprise competitive positions in the context of its economic security. *Bulletin of the Kyiv National University of Technologies and Design. Series: Economic sciences*. 2019. No 135(3). С. 8–17

79. Demining in Bosnia and Herzegovina: An EU-funded application that can save lives. URL: https://fpi.ec.europa.eu/stories/demining-bosnia-andherzegovina-eu-funded-application-can-save-lives_en (дата звернення 07.12.2025)

80. Hacker J.S., Huber Gr., Rehm Ph., Schlesinger M., Valletta R. The Economic Security Index (ESI). A New Measure of the Economic Security of American Workers and their Families. URL: http://economicsecurityindex.org/assets/48pgplusCov_revised%20Aug%204.pdf (дата звернення 07.12.2025) (дата звернення 07.12.2025)

81. Ostrovska H., Tsikh H., Strutynska I., Kinash I., Pietukhova O., Golovnya O., Shehynska N. Building an effective model of intelligent entrepreneurship development in digital economy. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. Vol. 6, No13(114). P. 49–59. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.244916>

82. Romanovych D. Post-war reconstruction of economy: case studies. *KPMG in Ukraine*. 2022 URL: <https://kpmg.com/ua/en/home/insights/2022/12/post-war-reconstruction-of-economy-case-studies.html> (дата звернення 07.12.2025)

83. The World Bank (2021). Serbia road rehabilitation and safety project (P127876), 68.

84. Total reserves (includes gold, current US\$) *World Bank*, 2025 <https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.CD> (дата звернення 07.12.2025)

85. Ukraine energy damage assessment: Executive summary. 2023. 6 p. URL: <http://surl.li/jxaab> (дата звернення 07.12.2025)

86. Yoji Koyama. Economic Reconstruction of Serbia and Montenegro and Stabilization of South Eastern Europe, Research Report of Grant-in-aid for Scientific Research. 2006.